

ԴՐՈՇԱԿ

Հ.Յ.Գ. ԲԻՐՈՅԻ
ՕՐՈՂՈՐԴԱՆ
A. R. F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՆՈՐ ՍԱՐՍԱՓՆԵՐ

ԵՐԶՆԿԱՅ ԵՒ ՊՈԼԻՍ

Սարսափ սարսափի ետեկց, կոտորած կոտորածի ետեկց է, որ անում է սուլթանի կառավարութիւնը անխնայ կերպով. փորթում, սպանում են և սպանած դիակը ենթարկում տանջանքների. ահա թէ ուր է հասել սուլթանական կառավարութեան պատրաստած մուսուլման ամբոխի մոլեռանդութիւնը: Սուլթանի կառավարութիւնը մի ըստ անգամ կանգ չէ առնում, նա ամենայն եռանդով շարունակում է իւր խժոճութիւնները:—

Ահա երկու ամիս է և դեռ Երզնկայի գաւառը ամբողջովին գտնուում է պաշարման դրութեան մէջ, ահա երկու ամիս է, Վամախի սարսափը շարունակաբար տեսում է անարգել կերպով:—զօրքը ցրած է ամեն կողմ, ամեն գիւղ, ամեն անկիւն այրուձկոտորում են, աւերում-բռնաբարում են, ոչնչից ոչինչ չէ խնայում:

Վամախը ձեռքից գնում է, որբանում է, զրկում իւր բնակիչներից և այդ անողը ոչ թէ համաճարակը, սովը ու գաղթականութիւնն է, այլ սուլթանի կառավարութեան սուրը ու հուրը:—Գիւղեր են թալանում ու այրում, կանայք ու աղջիկներ են լլկում, մանուկներ են ենթարկում ամենազարշիւի գործողութիւնների: Նոյնն է կատարում և Թամզարայում:

Եւ դեռ չգրագրած Վամախի, Թամզարայի սարսափները, այժմ էլ մենք ունինք մի երրորդը՝ Պոլսինը:

Պոլսը օսմանեան պետութեան մայրաքաղաքը, եւրոպական պետութիւնների դեսպանանիստ քաղաքը, բնակւած բազմաթիւ եւրոպացիներով և կրթւած բնակիչներով, այսօր մի կատարեալ մարդկային սպանդա-

նոց է ներկայացնում: Փողոց չկայ, մի անկիւն չկայ, որ արիւնոտւած չլինի տաճիկ ամբոխը մօլլաների, սօֆտանների ու կառավարութեան այլ ագէնտների ղեկավարութեամբ ու դրդամբ մի մոլեռանդ արշաւանք է սկսել հայերի դէմ և նրանցից հարիւրաւորներին անխնայ կերպով սրի է անցկացրել, որը տեսել է մի քանի օր. և օր չի անցել այդ տեսողութեան ժամանակամիջոցում, որ չկոտորէին, օր չէ անցել, որ հայի դիակը սօֆտանների ոտերի տակ չձմլէր, օր չէ անցել որ հայի գանգը չջարդէր և մարմինը չյօշոտուէր, օր չէ անցել, որ Մարմարա ծովը հայի ջարդած ու փշուած, յօշոտած ու մասմաս եղած դիակ չհիւրնկալէր...

Այո, ինչպէս Սպսունը, Վամախը, Թամզարան, Պոլսին էլ մի մարդկային սպանդանոց էր դարձել սպանում, ջարդում, ջատկախում էին անպաշտպան, անզէն ու անտէր հայ ժողովուրդին, «հայի պաշտպանների» աչքի առջև:

Հայի արիւն է, որ հոսում է, դիակներ է, որ քաշքշում էին փողոցներում. հայ ժողովուրդը գտնուում է ամբողջովին լէշակերի տրամադրութեան տակ և սա դեռ չէ հագեցել, նա դեռ զոհ է պահանջում, նա դեռ արիւնածարաւ է և կոտորում, մորթում է:

Սարսափը ընդհանուր է. Պոլսոյ հայ ժողովուրդը յուսահատ ու անզէն փախչում է... բայց ո՞ր. թշնամին ամեն տեղ է և զինւած. նա չի խնայում, նա հըրձում, բերկրում է իւր որսին տեսնելիս, և՛ մի գընդակ, մի սրի հարւած հասցնում ու անպաշտպան զօհին գետին գլորում և ապա զւարճանդամ նրա անշնչացած մարմնով, նրա յօշոտած դիակով, «ահ, տըմարդ թշնամի:

Այս երեւակայութեան հազիւ մատչելի դժոխային տեսարանները կատարում են օրը ցերեկով, տեսում են օրեր ու ամիսներ, և եւրոպական դիպլոմատիան «հալածեալների պաշտպանը» բաւականանում է մի պաշտօնական նօտա ներկայացնելով, իսկ սուլթանի արիւնախում կառավարութիւնը խոստանում է քննութիւն անել... Այո, քննութիւն անել:

Այս ծաղը է, այս մի դժոխային հեղուկութիւն է: Մորթում են, աւերում են, առանց մի բոպէ կանգ առնելու, մինչդեռ իրեն մարդկային իրաւունքների պաշտպան յորջորջող դիպլոմատիան և մամուլը ընդհանրապէս բաւականանում են միայն յիշատակութեամբ, ոչ մարդկային զայրոյթ, ոչ պահանջ, ոչ սպառնալիք: Ամբողջ մի գաւառ, մայրաքաղաքի բնակիչների մի մասը սարսափի են ենթարկւած, հազարաւոր մարդկային էակներ՝ ամեն հասակի ու սեռի սուրի են բռնւել և մորթւում են երևակայութեան հազիւ մատչելի տանջանքներով, դիպլոմատիան ու մամուլը բաւականանում են նկատողութեան առնելով, բաւականանում են միայն ապահովութիւն պահանջելով: Եւ դեռ բաւական չէ այս, նրանք յարձակում են հայերի վրայ, դատապարտում վերջիններիս և այնքան հեռու են գնում, որ հայերին անւանում են «երախտամոռներ», «արհեստական միջոցով կոտորած հանողներ»...

Ամօթ. հայ ժողովուրդը արհեստական միջոցով կոտորած է հանում, այդ մարտիրոս ժողովուրդը: Ի՞նչ են ասում Տաճկահայաստանի ձեր թղթակիցների հետազոտութիւնները, որոնք քաղաքակիրթ երկիրների ժողովուրդների զայրոյթն են գրգռել ու առաջ բերել այն բողոքները ու պահանջները, որոնք առատութեամբ թափւում էին ձեր թերթերի սիւնեակները ու միստրութեան գրասենեակները: Ի՞նչ են ասում Տաճկահայաստանից ստացած ձեր պաշտօնական թղթերը, արհեստական կոտորած հանող ժողովուրդի տանջանքների նկարագրութիւնը. ինչո՞ւ էք փակել ձեր մինիստրական ամուր մնդուկներում: Խի՞ղճ ունեցէ՛ք, հանեցէ՛ք այդ փաստական նկարագրութիւնը և գուցէ դուք կարգաւորեց ամաչէք ձեզնից և, ո՞վ գիտէ, գուցէ և արտասուէք...

Այո, յանդիմանւում, անարգւում է մարտիրոս ժողովուրդը, արեան, արտասուքի մէջ խեղդւող, մերկ, սոված, տնից ու ընչից, պատւից, ընտանիքից զրկւած ժողովուրդը, որովհետև ուզեցւել է «հանդիսաւոր կերպով բողոքել» մեծ վիզիրին՝ ըէֆօրմների համար պէտիցիա ներկայացնելով, որովհետև այս հանգամանքը յաջող առիթ է տւել սուլթանական կառավարութեան իր մաղձը թափելու հայ ժողովուրդի վրայ. նա հրացանի առաջին հարւածով սկսեց մեծ վիզիրին դիմողներից և, աւելի լայն բնաւորութիւն տալով տարածեց կոտորածը բոլոր հայաբնակ թաղերը հայ ժողովուրդին սուրի բռնելով. դարձեալ հայ ժողովուրդն է մեղաւոր, մարդկային իրաւունքների ու արդարութեան պաշտպանները դարձեալ հայ ժողովուրդին են յանդիմանում, իսկ իսկական յանցաւորի՝ կառավարութեան մոռացութեան տալիս: Պատճառը հասկանալի

է... դիպլոմատիան հաւատարիմ է մնում իւր արհեստին: Եւ սա սուլթանի կառավարութեան առջև իբր թէ պատուի խնդիրն էր դրել...

Հասկանալի է՝ թէ ինչու դիպլոմատիան և մինչև իսկ եւրոպական մամուլի Հայկական դատը պաշտպանող մասն անգամ այժմ անիրաւացի կերպով մեղադրում են հայերին, յանդիմանում ու սպառնում են նրանց մենակ թողնել գազանի ճանկերում՝ սուլթանի կառավարութեան դիմաց: Հասկանալի է՝ թէ ինչու են այժմ մեղադրում հայերին, թէև առաջին անգամ կրակ տրւողն ու վերսկսողը եղել է սուլթանի կառավարութիւնը իւր գեադանների, մօլլանների, սօֆտանների, ագէնտների միջոցով, իսկ հայը ընդդիմադրել և ինքնապաշտպանութեան է դիմել:

Ապարդիւն է. հայ ժողովուրդը ոչ մի պայմանով այլ ևս չի կարող հաշտւել ներկայ պայմանների հետ, նա չի կարող դիպլոմատիայի պահանջին բաւականութիւն տալ, նրա «քթաղլուխը» լինել: Դիպլոմատիան Պոլսի դէպքի առթիւ մեղադրում է հայերին, որովհետև վերջիններս վիզները չեն ձկնել թշնամու սրի առջև, որ իրենց ոչ խարի պէս մորթոտեն, որովհետև առիթ են տւել դիպլոմատիայի ներկայացուցիչներին՝ ներկայ լինելու անախորժ ու քստմեղի տեսարանի, տեսարան, որ այսօր տեղի է ունենում պետութեան իւրաքանչիւր անկիւնում՝ դեռ աւելի սարսափելի վանդալական ձևերով, որին ենթարկւած են անխոր կերպով ամեն հասակի ու սեռի արարածները:

Ե՛հ, լինի՛, թող լռեն, թող յանդիմանեն. հայ ժողովուրդին այդ չէ յուսահատեցնիլ, նա երբէք յոյս էլ չի դրել «պետական լարախաղացների» վրայ: հայ ժողովուրդը գիտէ այժմ համապատասխան զենքով պատասխանել թշնամուն: Թող տմարդ թշնամին այրէ, կոտորէ, այդ նրան չի վախցնիլ, այդ մարդկային կեանքի վերածնութեան պահանջն է: Բայց և այդ տրամադր, ստոր թշնամին անպատիժ չի մնալ: Ամեն տեղ է ահաբեկիչը, բուն երկրումն է հայդուկը և հայ յեղափոխական ժողովուրդը, որն արդէն սկսել է շարժւիլ և մնիք ականատես կը լինինք, թէ ինչպէս նա գիտէ վրէժխնդիր լինել ու պատժել...

Տասնեակ տարիներ է, որ սուլթանի կառավարութիւնը սիստէմատիքաբար գործադրում է իւր ծրագիրը՝ ոչնչացնելու հայ տարրը, դիպլոմատիան ու այսօր պոռացող, սպառնացող մամուլը ձէն ու ծպտուն չեն հանել: Բայց երբ դանակը հասած լինելով ոսկրին, բազմաչարչար հայ ժողովուրդը սկսում է ցոյց տալ ինքնապաշտպանութիւն, երբ նա ձգնում է պատժել իւր թշնամուն, նա պախարակում, ենթարկւում է ա-

նարդար յարձակումների. որովհետև քաղաքակրթւածները երկար տարիներ լուեւոց յետոյ, այսօր, որ սկսել են իրենց փեշերն էլ այրել, ստիպել են նորից ձեռք առնել Հայկական խնդիրը՝ խաղալու նրա հետ և ահա ամբողջ տարի է կատակներ ու սակարկութիւն են աւելուում...

Որպէս զի չմեղադրենք երախտամոռութեան մէջ, յիշենք, որ վերջին ժամանակներս հազիւ անգլիական պատերազմանաւերը սիրտ են առել մօտենալ Գարդանելին՝ Մեծ-Տխմարին ոյժի միջոցով հասկացնելու, որովհետև անկարող են լինում խօսքով համոզել, որ իւր օգուտն է ընդունել ռէֆօրմները: Այստեղ մենք չենք կարող մեզ զսպել և չենք մի քիչ՝ մասնացոյց լինելու կեանքի մի վերին աստիճանի ծաղրի վրայ.— ուժի միջով մարդուն և այն էլ մի կայսրութեան պետին հասկացնել իւր օգուտը. որքան պէտք է թշուա՞ն, ողորմելի լինել, և այդ Մեծ-Տխմարի քմահաճոյքիցն է կախուած միլիօնաւոր մարդկանց ճակատագիրը... միթէ սա կեանքի դառն հեգնութիւնը չէ. և ժողովուրդները պիտի տանեն դրա, այդ անպատուսէր, անամօթ թշաւաւանի, հարեմական կեանքով արբեցածի լուծը, շրջթան: Հապա սա դառն ծաղր չէ՞, երբ եւրոպական դիպլոմատիան էլ ձգնում է պահպանել այդ Մեծ-Տխմարի ռէժիմը և պահանջում է յարգել, գլուխ խոնարհեցնել նրան:

Չէ՛, արդէն կտրուած են յարաբերութիւնները և այժմ միայն շարունակուում է կռիւը, որ վաղուց յայտարարուած է, խնդիրը կը վճոււի միայն երկուսից մէկի ընկնելովը, մահովը—կամ պէտք է տակն ու վրայ լինի, ոչնչանայ սուլթանական պոռնիկ կառավարութիւնը, կամ պէտք է ընկնի, մեռնի հայ ժողովուրդը. խնդրի միակ լուծողը մահն է:

Չէ՛, արդէն ամեն ինչ վերջացած է. հայ ժողովուրդը զենքը վար կը դնի՝ կամ յաղթութիւնը բոլորովին տարած, կամ անշնչացած. այլ ևս նրան չեն կարող ոչ վախեցնել և ոչ էլ խաբել. աւելի լաւ է նրան մեռնել, քան ապրել ներկայ պայմաններում և նա կամ կը մեռնի, կամ կապրի, իբրև ազատ մարդ, իբրև ազատ քաղաքացի: Մենք այդ կը տեսնենք:

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՏԱԳՆԱՊԸ ՀԱՅԳՈՒԿԱԽՄԻԻ ԿՈՒԻԼԸ

Յուլիս ամսոյ 31-ին, կիրակի օր, երեկոյեան մօտերը քաղաքիս եկեղեցւոյ հրապարակը, ուր թուրք սայլապաններ փայտ կը ծախին, ՉԾ տարեկան հայ երիտասարդի մը հետ վէճի կը բռնուին, վերջինիս իւր փոքր մի պահանջը ուղղելուն համար: Չէ՛ճը կը սաստկանայ. հայ երիտասարդը սայլապանին օձիքը բռնած՝ իւր իրաւունքը կը պահանջէ: Սայլապանը՝ գեամուրի մը իրմէն առնելիք պահանջը ստրկութիւն համարելով, իւր ձեռքի կացինով կը զարնէ հայ երիտասարդի գլխին և կսպանէ զայն: Ներկայ գտնուող հայեր կառավարութեան իմաց կուտան: Արդարութեան պաշտօնեաները կուգան, թուրքի սայլը, կացինը կը տեսնին արիւնոտ և այս բոլորը առ ոչինչ համարելով, ազատ կը թողնեն մարդասպանը ու անոր փոխարէն կը ձերբակալեն այն հայեր, որ կառավարութեան իմաց տալու անլուր ոճիր գործած են, իբրև ֆիսաստընըզ (յեղափոխական) ու կենթարկեն տանջանաց:

Երկուշաբթի օր հայ հրոսակ խումբ մը, որ կը գլուխէր Սեպուհ լերան ձորերու մէջ, լսելով այս անիրաւութիւնը, կը դիմէ ուղղակի Երզնկայէ Բէմախ տանող արքունի ճանապարհին վրայ՝ վրէժխնդիր ըլլալու և ճիշտ այն տեղը, ուր Սեպուհի դէպի հարաւ ընթացող վտակը Եփրատը կը թափէ, կը շրջապատէ զինուորական գայմագամը չէրքէզ զինւորներով: Հրոսակապետը հրոսակներէն մի մասը կուղարկէ զօրականաց առաջքը կտրելու, իսկ միւս մասը ինքն առած իւր հետ ետևին կը կտրէ: Զօրականաց առջևը կտրողները կը ձայնեն՝ «յանձնեցէք»՝ ասոնք շփոթած անմիջապէս ձիերը կը մտրակեն դէպի յետ և երբ կը դառնան՝ կը տեսնին, որ Քեռին ալ ետևին կտրած է, յուսահատ կսկսին Քեռին վրայ կրակ ընել. սա կը փոխարինէ և Ծ վայրկեան վտանգաւոր կուէ մը վերջ՝ զօրականք չաւուշ մը կուին վայրը թողնով՝ կստիպին յանձնատուր ըլլալ Հրոսակախումբի անդամները վրէժխնդրութեան անյագ փափագով կուգն ամենքն ալ խողխողել, բայց Քեռին կարգել է անոնց, ըսելով՝ թէ դա վեհանախութիւն չէ, դա միայն ստրուկի գործ է. իմ կողմը պատերազմի մէջ վիրաւոր յանձնուած է իրենց և իրենք սպանած են: Գերիների ձեռքէն զենքերը առնելէն վերջ հարկ կը դատեն միւսոյն վայրը սպասել մինչև մու-

Թը վրայ գայ. և իրենց գերիներն շուրի մէջ նստեցուցած կսկսին խմբովն զւարձախօսութեամբ ժամանակ անցնելու: Այդ պահուն յանկարծ գնդակ մը սուլելով, կանցին խմբի վրայէն: Դա մի շէշխանէի գնդակ էր, որով հասկցւեցաւ, թէ մօտակայ քիւրդեր օգնութեան հասած կըլլան զօրականաց: Ատոնց կուի բռնելը թերեւս աւելի անպատեհութեան տեղի կուտար. ատոր համար խումբը մայրառներու ետեւ պաշտպանւած կը դիտէ քիւրդերու ընթացքը, առանց պատասխանելու անոնց կրակին: Խումբը տնտնելով, թէ քիւրդի հաւարը եթէ հասնի, յարմար դիրքը կը բռնուի, միւս կողմէ զօրքերու գալը արդէն կսպասուի, որովհետեւ հաւարը քաղաք էր հասեր:

Երեքշաբթի առաւօտ յանկարծ քաղաքը տակն ու վրայ եղաւ. ամբողջ չորրորդ բանակը սկսաւ դղձուել և դիմել գործողութեան վայրը: Քաղաքապետութեան պաշտօնեաները արագութեամբ և կատաղութեամբ լեցւեցան հայ թաղերը. ուր որ աչքի գարնւած երիտասարդ մը գտան, լեցուցին բանտը: Յետոյ տարածւեցան դաշտը, հայ երկրագործներ բոլորը իրենց գործի վրայէն քաշեցին և ահա բանտը նորէն լեցւեցաւ հայ բանտարկեալներով: Մինչդեռ մի օր առաջ սպանւած հայի համար դարձեալ բանտարկեցան հայեր: Շատ հիմնաւոր է հայաստանցուն առածը՝ «հայ է, վայ է»: Ահա սուլութանի կառավարութեան «արդարութիւնը», որ հայի միւսելը աստին կը մնայ, իսկ մի չաւուշի համար ամբողջ չորրորդ բանակը, քրդեր ու շէշխաններ կը քաշին հրոսակ խմբի վրայ:

Հրոսակախումբը՝ չորրորդ բանակի շարժելու լուրն առնելով, երկու չարեաց փոքրագոյնը ընտրեց և սկսաւ բարձրանալ դէպի Սեպուհ լեռան ձորերը: Այդ օրը մինչև երեկոյ կը քաշեն և կը հասնին գիշերուայ ժամը 2-ին բաւական ապահով տեղ մը, ուրի՛նչ կարող կըլլային ամեն կողմ տեսնել: Այդ օր Յերեկը հոն կսպասեն. երեկոյեան ժամը 10-նի ատեն կը տեսնին, որ Վառնիէ հեղեղատը սեւացաւ չորրորդ բանակի զինւորներով: Խումբը կը մտածէ այդ գիշերը աւելի ապահով տեղ մը քաշել. բայց իրենց հսկող լրատուի փոխանակ աւելի ստույգ տեղեկութիւն բերելու, կը ջրին խմբին գաղափարը, ըսելով՝ թէ սոքա Վառնիի ոչխար ու արջառներն էին, որ գիւղը կը դառնային, ատոր վրայ խումբը ինքը զինքը ապահով կարծելով, նորէն նախկին տեղը կը գիշերեն: Առաւօտեան լուսաբացին կը տեսնեն, որ յիշեալ գիւղին չորս կողմը լեցւեցաւ զինւորներով, որոնք իրենց առաջնորդ ունենալով Սասնոյ նշանաւոր հերոս Ջէքի փաշայի ծաւէրը՝ հազարապետ Ահմետ, որ իւր բարբարոսութեամբ Սա-

նոյ մէջ իւր տէրն ալ գերազանցած էր, ձեռք առին Լուսաւորչի վանուց ճամբան, որն որ խումբի առաջևն պիտի անցնէր: Յերեկայ ժամը 1-ին ատեն հասան Լուսաւորիչ, ուր զօրքերը ուժասպառ վանքի սենեակները ու պատերու շուքերուն տակ լեցւեցան, իսկ հազարապետը կսկսի իւր գազանային խաղը ձեռք առնել: Վանքի մէջ ի՞նչ եղաւ, խումբը այդ ի հարկէ, չտեսաւ. միայն յաջորդ օրը առաւօտեան նկատեց, որ զօրքերը ձեռք առին Վերէնիսի ճամբան, բայց չկրցաւ մտաբերել, թէ վանքի մէջ պահապան զինւորներ թողած կըլլան: Այդ գիշեր խումբը իւր տեղէն շարժելով, կուգէ մօտենալ Սեպուհի վանքը ու մի քիչ հաց առնել, զի այդ օրը հատած էր իրենց պարէնը: Անդ գիշեր խումբի անդամներէն երկուքին կը պատահի քիւրդ մը, Կպիշ անուն: Քեռին գիտնալով ատոր բարեմտութիւնը, չուզեր մահացնել: Հրոսակախումբը այդ գիշեր կը հասնի որոշեալ տեղը. միւս օրը մինչև երեկոյ հող՝ Խուցի-Քար կոչւած ժայռի մէջ սպասելէ վերջ, գիշերը 4 սղայ կը խրկեն վանքը, որ հաց բերեն և զինւորներու ուր գնալը հասկնան: Յղայք կերթան և վանքի գիշերապահ զինւորներուն հանդիպելով առանց հացի ետ կուգան: Խումբը այդ օրը դարձեալ կը մնայ առանց հացի: Երեկուս ամեն կողմէ կը յուսահատին ու մի ծայրայեղ միջոցի կը դիմեն: Կը խրկեն իրենց ընկերներէն մին Աւագ վանք, գնացողը կը մնայ հոն լամբողջ օրը, որ էր շաբաթ, ոչ հաց կը բերէ և ոչ ալ խմբի մասին ելած տեղեկութիւններ: Այդ օրը երեկոյեան զօրքերը վերադարձան դարձեալ վանք:

Հիմա պատմեմ՝ թէ ի՞նչ առիթ տուաւ այդ վերադարձին: Երբ զօրքերը հինգշաբթի կը հասնին Վերէնիսի Քերէր ըսւած թրքաբնակ գիւղը և հող չկրնալով խրմբին հետքը գտնել, կը վերադառնան Գոմեր կոչւած գիւղը, որու բնակիչներ հայ և թուրք են, առաւօտուն յուսահատ երգնկայ վերադառնալու նպատակաւ: Գիւղին քահանան, տէր Մարկոս, գինեմոլ և վատազգ հայր կը մօտենայ հազարապետին և կըսէ՝ «Ի՞նչ կը փնդուէք»: Աւագները, կըսէ հազարապետը՝ «չաւազանքը կամ Սերոյբէք կոչւած վանքի սահմանները կը գտնուին կամ Սեպուհի վանքը, կամ մօտակայ ժայռերու մէջ կըլլան»: Առ այս հազարապետը շաբաթ օր դարձեալ ձեռք կառնէ Լուսաւորչի ճամբան:

Խումբի տեղափոխուած գիշերը, ըսինք թէ քիւրդ մը երկու խումբի երկու անգամը տեսած էր. դա կը հասնի իւր գիւղը Գառնի և իւր բնական բարեմտութեամբ չուզեր ձայնը դուրս հանել, միայն ցանկալով ծառայութիւն ընել հրոսակախումբին, լուր կուտայ գիւղին մէջ գտնուող նշանաւոր հայ անձանց (այս գիւղը կարծես

յատուկ մասնութեան համար ստեղծւած է): Այլ ևս իրենց գործ բացւած է, քանի որ Լուսաւորիչ վանքին հետ արօտատեղիի դատ մը ունին: Գիւղին գլխաւորները՝ Վարդան օղլի Մինաս, Արարհամ քէհայ և Խաչօ քէհայ կը հաւաքին ամբողջ դիւղի հայ և քիւրդ բնակիչները, կսկօին համողել Խպիշին, որ լուր տայ գիւղը գտնուող ձիաւորաց գօրայտին: Սա որ դիւղի արջառներու հովիւն ըլլալով, իւր ապրուստը դիւղէն կսկանէր, վերջապէս կը համողի գիւղացոց առաջարկը ընդունել և գօրայտին տեղեկացնել խումբին Լուսաւորիչ սահմանները գտնելը: Հարաւոր յիշեալ քիւրդը առնելով իւր երկու բարեկամները, ձախաւ և Գուրսուն, որ Լուսաւորիչ վանքին յետնորդներն էին, կերթայ հաղարայտին քով Լուսաւորիչ ինչ միւս քիւրդեր կը տարածէին Թախուրու էշիւթի կնչւած քիւրդերու գիւղերը և հաւարի կը կանչեն: Խումբը այս ամեն շարժումներ կը տեսնէ, բայց իւր վրայ եղած մասնութիւնէն անտեղեկ, դարձեալ հող կսկանէ, որ Աւագ վանքէն հաց պիտի դար: Կիւրակէ առաւօտ, երբ խմբին անօթութեան չորրորդ օրը վերջացաւ, հացի գնացող ընկերը եկաւ լուսաբացին բաւական ետք: Երեք հաս հաց բերելով մի աղայի հետ, յայտնեց թէ պիտի իջնել Աւագ վանքի սահմանները, որ մեզի հաց պիտի բերեն: Խումբը այս յուսախաբութեան վրայ մնաց շարած. մոռանալով, որ ցորեկ ատեն իւր թագստի տեղէն ելել բոլորովին վտանգաւոր էր, բայց ինչ ընէր, 4 օրուան սովին յաղթել անկարելի էր: Խումբը ստիպեալ ելաւ իւր ապաստանարանէն և սկսաւ քայլել դէպ ի Դօռուզ կոչւած ձորը: Այս պահուն գօրայտները, որ դիտակները ձեռքերնին արթուն կը դիտէին չորս կողմերնին, տեսնելով խումբը, կը հետապնդեն: Խումբը կը քայլէ և երբ Ղչանկա ըսած քարայրին առջևը կը հասնին, հող մի քանի փայտահատ թուրքեր կը հանդիպին: Խումբը այս անգամ կը փոխէ իւր ձամբան և կելնէ իւր առջևը դուռնուղ գետակին վրայ, որ Վառնէի հեղեղատին մէկ ճիւղն է և որ Զինբուժիի ջուր կանաւնի: Տղայք հող պաղ ջրով քիչ կը զովանան և երբ դիմացի կողմը կանցնեն, իրենց նախկին ապաստարանէն 3 հատ մարթիի ձայն կը լսէ. տղայք կաճապարին իրենց առջևը գտնւած պարսպաձև զառիվարը ելել և երբ կը նկատեն զօրքերը, Քեռին ձայն կը տայ՝ «Տղայք, մի վախենաք, քայլեցէք»: Այդ պահուն զինուորներու կողմէ պատերազմական փողերու հրահանգաւ հրացանաձգութիւն ըսկսաւ. գնդակները սկսան կարկուտի պէս տեղալ խմբի դիմին: Քեռին, որ խումբի առջևէն կերթար և որ շատ լաւ ուսումնասիրած էր Սեպուհի ամեն մի վայրը, գու-

շակեց, որ տեղացի քիւրդեր զերենք պաշարելու միջոցը ձեռք առած կը լլան. «տղայք, մի վախենաք, քայլեցէք», շարունակելով, սկսաւ ժայռի վերը ելելը: Հազարավերջը, որ դիտակով կը դիտէր շարունակ, կը ձայնէ՝ «Ծօ, մեծերնին զարնէք»: Գնդակի տարափը սկսաւ Քեռիի գլխին: Զօրքերը երթալով, կը շատանային: Գնդակներու այդ տարափի ժամանակ աներևոյթ ձեռք մը բացարձակ օգնութեան կը հասնի Քեռին, որ կանաչներու սուրոցի, տարափի տակ, կակուղ հողէն բարձրացած շամանգաղին մէջ կորսած, կը շարունակէր իւր ձամբան առանց այլայլելու: Ղերջապէս Քեռին տեսնելով, որ իւր բոլոր ընկերները չպիտի կրնան իրեն հետեւիլ և զօրքերը իրենց գնդակներուն պատասխան չստանալով, պիտի համարձակեն խմբին ետևէն գալ. ինք, որ ամենէն տոկոսն էր և վարժ այս կեանքին, սկսաւ փութացնել իւր քայլեր, որին հետևեցան մի քանի ընկերներ. սրանց թուումն էր նաև իւր սիրելին՝ 18 տարեկան Երիտասարդ... *) անունով ՔՈՅԸ յանկարծ ետևէն ախուր ձայն մը «Քեռի» կը ձայնէ. Քեռին կը դառնայ և կը տեսնէ իւր սիրելին՝ զանուած և արիւնթաթախ ինկած գետնին. բայց շարունակ ժամանակ չէր, որովհետև ամբողջ խումբին կը սպառնար միւսնոյն վտանգը. կը հասնի անմիջապէս, վերաւորեալը կը դրկէ և կաշիի մը շուքին մէջ պատըսպարելէ վերջ, զէնքեր ու փամփուշտները վրայէն կառնէ: Խեղճ աղջիկը հազիւ կրնայ խելզուկ ձայնով մը ըսել՝ «Քեռի, վրէժս»: Քեռին համար արեւը մթնեց. բայց ստիպւած էր կարծ միջոցի մէջ դուրս գալ և յարմար դիրք գրաւել: Այս պահուն հաղարայտը, երբ կը տեսնէ գնդակներու տարափի տակ այդ գործողութեան կատարելը, հիացած կըսէ իւր զօրքերուն՝ «Տեսէք հայերու քաջութիւնը: որ դիակներն անգամ անպաշտպան չեն թուրուր. աւելի լաւն էր ձեզի պէս 200 զինուոր ունենալու, նոցա պէս 10 տղայ ունենայինք»: Այս ատեն զինուորները կը պատասխանեն՝ «Ինչ որ սովորական բան մը է տաճկական զօրքերու մէջ, եթէ ունենայինք այն տեսակ խմբապետ մը, մեկը ալ հրաշագործներ կը դառնայինք»: Զայս և սոյնպիսի շատ խօսքեր հազարավերջ և զինուորները կը խոստովանին հասարակութեան առջև անգամ՝ առանց ամօթ մ'ըզգալու: Քիչ վերջ Քեռին կը հասնի իւր փափագած վայրը, ուրկից կարող էր իւր չորս կողմը դիտել կը տեսնէ, որ զօրքերը իրենց պատնէշներէն ելան՝ դէպի ջուրը կը դիմեն, որ խմբին մօտենան: Քեռին մացառի մը ետև կշտկէ

*) Անունը անընթանելի է:

Տրացանը և կողղէ Յ զինւորներու, որք իրարու ետևէ շարեա՞ծ կիջնեն ջուրի վրայ: Արակ ընելուն պէս, զօրքերը իրար կանցնին և պատնէշներին ելածները նորէն կը լեցւին քարերու տակ: Յետոյ կստուգւի, որ այդ զինւորաց երեքն ալ սպանած են: Քեռին կը դառնայ խուճիկ կողմը՝ «Տղայք, շուտ ըրէք, քովս հաւաքւեցէք... Բայց ո՞ր կրնային հաւաքւել չորս օրւայ անօթի տղայք: Այս պահուն կը նկատեն, որ զօրքերը խուճիկի կողմը անցած են, որոնցմէ Յ-ը նստած են այն քարի վրայ, որուն տակէն խուճիկն հետամնաց տղայք պիտի անցնէին և կը հարեն տղոցը՝ «Ծօ, վար եկէք, յանձնւեցէք, եթէ չէք ուզեր ջարդուիլ»: Քեռին կրակ կընէ երեքին մէջ տեղը նստող զինւորին, նա անմիջապէս թևերը բացած դէպի անդունդ կտրանայ: Ասոր վրայ ջուրէն աստին գտնուող զօրքերը արագութեամբ կիջնեն ջուրի վրայ և հոն կը պատսպարուին: Մինչև այդ ժամանակ Քեռին օգնութեան կը հասնին իւր ընկերներէ մի քանին և ահա կոխը սաստկացաւ զինւորները սկսան իրար անցնել: Քեռին մի կողմէ կը ձայնէր իւր հարազատներուն: Տղայք, թէև ուժասպառ, նորէն ոգի ի բռին կաշխատէին դուրս գալ այդ մահաբեր թակարդէն. կոխը տևեց 2 ժամ: Տեսնելով, որ զօրքը այլ ևս չպիտի համարձակի իւր պատնէշներէն դուրս գալ և ինքը պիտի կրնայ ատոնց հրացանաձգութեան պատասխանել. մէկ կողմէ տղայքը խուճիկ խուճիկ կը իրկէ Բաղարջի կողմէ լեռնադաշտին կողմը տեսնելու համար, թէ զիրենք պաշարելու գնացող քիւրդեր և զինւորներ ուր մնացին, իսկ իրենք կը գրաւեն յարմար դիրք:

Տղայք բաւական կը հեռանան. Քեռին կը կարծէ թէ իւր բոլոր ընկերներ ապահոված կըլլան, ինքն ալ կսկսի նահանջել և կը մտնէ քովի անտառը: Արձ միջոցի մէջ, դուրս կուգայ անտառէն, կանցնի Բաղարջի լեռնադաշտին հիւսիսային կողմէ և իւր ընկերների ետևէն կը շարունակէ ընթացքը: Յանկարծ իրենց վրայ կրակ կըլլայ: Զօրքի մի մասը, որ հասած էր Բաղարջի տակ, քարերուն մէջ տեսնելով խուճիկ նահանջը, կսկսի կրակ ընել: Հոս պէտք էր դարձեալ կուել: Այս անգամ խմբի դիրքը աւելի ապահով էր, բայց և այնպէս անօթութիւնը, որ իրենց ամենավտանգաւոր թշնամին էր, կստիպէ զիրենք վայրկեան մը առաջ դուրս գալ այդ պաշարումէն, ուստի Քեռին կսկսի մէկ կողմէ երկուս-երկուս, երեք-երեք իր ընկերները դէպի յառաջ խրկել Աւագ վանքի ճամբով միւս կողմէ կուել, որպէս զի զօրքը շփոթած լինելով, անվտանգ անցնեն այդ կուռ միջէն ալ: Հրացանները շտկած էին Բաղարջի կողմը: Յանկարծ տեսնւեցաւ, որ խուճիկ ընկերներէն

մին, քրդական զգեստով, ելաւ Բաղարջի արտ ըսած տեղը, բոլորովին ուժասպառ. զօրքերը զայն տեսնելուն անմիջապէս պատնէշներէն դուրս կուգան՝ «Թէսլիմ, թէսլիմ» ձայնել: Քեռուն հրացանը կը գոռայ և ահա զինւոր մը սկսաւ տապալել. միւսները հացը իրենց հետ առած, դարձեալ քաշւեցան քարերու ետև. հոս դարձեալ կը կուին մի ժամի չափ. ընկերաց վերջը կուգայ և երբ կը տեսնէ, որ միայն 5 ընկեր մնացած են իրեն հարազատներէն, այլ ևս սպասել չէր ըլլար, պէտք էր իրենց վիճակին դարման տանել: Արձ ելով թէ միւս ընկերները, եթէ իրենց ալ չհետևին, անշուշտ ապահովութիւն գտած կըլլան (նա չէր նկատել որ իւր սիրելիներից Յ չկան, իրեն-չերեցան), կսկսին Աւագ վանքի դիմացի զառիվերներէն դէպ ի ցած իջնել:

Քեռին անօթութեան և ծարաւէն բոլորովին գունատ և շնչասպառ կսկսի ետ մնալ: Խուճիկ տղայք կը հասնին Աւագ վանքի դուռը և «հաց, հաց» կը ձայնեն: Արդան վարդապետի եղբայրը՝ Թօփալ հաճի Յակոբ, որ իւր վարդապետ հոգօր արժանաւոր յաջորդն է, պահ մը կշարի և տղայոց ձեռնթափ ճամբայ տալ կուզի, բայց վանքի մէջ սրտոտ երիտասարդներ անմիջապէս մի քիչ հաց տալով ցոյց կուտան տղայոց Խորունկ ձոր կողմէ ճամբան:

Քեռիի այս վիճակը այնչափ դէշ տպաւորութիւն ըրաւ տղայոց վրայ, որ պահ մը կարծեցին՝ թէ զարնւած ըլլայ. յետոյ հանդարտեցան՝ տեսնելով, որ դուրիշ բան չէր, բայց եթէ շարունակ խօսելէ և կրուելէ առաջ եկած ուժաթափութիւն: Շատ երկար չէր կրնար սպասել հոս ալ, ուստի երբ մի քիչ հանգչելով կազդուրւեցաւ, իւր դողդողացող ձեռնկերը դարձեալ առաջնորդեց իւր հարազատներուն. դէպի ձորին աջ կողմը խիստ անտառներուն մէջ, ուրկէ հարկ եղած ժամանակ կրնային Աւագ վանքը տեսնել: Մէկ ժամ վերջ փողի ձայնը կսկսի հնչել. տղայք կը նկատեն, որ զօրքերը հաւաքւեցան Աւագ վանք, իրենք այդտեղ կը սպասեն մինչև երեկ ժամի 12-ը և անկից կը քայլեն դէպի հիւսիս և Չարախլըի անտառներու մէջ կանյայտանան: Խուճիկ անդամոց մի մասը՝ Քեռիի տւած հրահանգը սխալ ըմբռնելով, կը բարձրանան սարի գագաթը և մինչև երեկոյ քայլելով, կը հասնին մի գիւղ և հաց առնելով, կանյայտանան գիշերւան մթութեան մէջ:

Յաջորդ օր ազատւածները մեկգմէկ կը գտնին. 5 հոգի պակաս էր, — մին արդէն Քեռիի աչքին առջև զարնւած էր և միոյն ալ զօրաց յանձնուիլը տեսած էր, իսկ Յ-ը բնաւ չկար. ասոնք, աս Յ-ը կը մնան Զրաթիկի ջրին վրայի անանցնելի ժայրերու մէջ, բոլոր-

վին ուժաթափ, փրկութենէ անյոյս: Զօրքերը կը պաշարին չորս կողմէ զանոնք, տղայք յուսահատական կը ուր մը կսկսին և բաւական երկար դիմադրելէ վերջ ընկերներն մին 3 գնդակի հարած ընդունելով կիսնայ. երկուքը կը շարունակեն իրենց կռիւը և երբ միոյն հրացան անգործածելի կը դառնայ և զօրքն ալ չորս կողմէ կը պաշարին տղայքը, վերջիններս կստիպեն անձնատուր ըլլալ:

Ահա չորրորդ զօրաբանակի մի շաբաթ լեռները թափառելու արդիւնքը: Ախ, եթէ սովը չլլար: Զորրորդ բանակի կորուստը բազմապատիկ է: ադ իրենք զօրքերն ալ բաց բերան կը խոստովանին:

Կուին յաջորդ օրը ԱՏմէտ հազարապետը լուր կուտայ իւր աւազակապետին՝ բանակի հրամանատարին և լեռնային թնդանութներ կուզէ, աւետելով թէ աւազակները պաշարած է, բայց մարթինի գնդակին հասնելուն չափ մտնելը շատ վտանգաւոր է: Սասնոյ կոտորածի հերոսը կը խրկէ չորս հաս լեռնաթնդանութ. բայց ո՛ր պիտի գտնէին մեր տղոցը, որոց ազատաճնները արդէն ապահովութիւն գտած էին: Բանակը 15 օրի չափ Սեպուհի ձորերը, անտառները և ապառաժները չափելէ վերջ, քաղաք վերադարձաւ: Իրենք կը հաստատեն իրենց կորուստը՝ 60 սպանւած զինուոր և 100-ից աւելի վերաւոր, որը և ճշուեց, թէ և Քեռին կը կարծէր, որ իրենք սպանած են 16-20 զինուոր և մի այդ չափ ալ Սեպուհի ժայռերուն բաժին եղած ըլլայ:

Խեղճ կառավարութիւնը ամեն ճիգ կը թափի Քեռին ձեռք բերել, բայց ապարդիւն. նա ապահով է և կը պատրաստի իւր ոտքը հասած տեղը աւելի յուզման մէջ դնել:

Ն Ո Ր Կ Ա Տ Ո Ր Ա Ս

4. Պոլիս, 21 Սեպտեմբեր, հինգշաբթի:

Կոտորածը, որը հետեւանք է հնչակեաններու մի խաղաղ ցոյցի և որն սկսել է երկուշաբթի, դեռ կը շարունակուի: Երեկ գիշեր Քասրմ փաշա հայոց թաղը սրի անցուցին թուրքերը. սպանւածներու թիւը հարիւրներով կը հաշուին:

Բոլոր հայաբնակ թաղերը շատ թէ քիչ վնասուած են. մեծ այլ կոտորածներ և աւերումներ կատարւել են. Ստամբուլը կողմ և Քասրմ փաշա թաղը մասնաւորապէս շատ

վնասուող թաղերն են: Ընդհանուր սարսափ կը տիրէ Գարոյցները սեպտ. 18-էն գոցեցան: Սարսափահար ժողովուրդը եկեղեցիները ապաւինած է: Ստամբուլի կողմը հայոց խանութները մեծաւ մասամբ գոց են: Փողոցներու մէջ սպանութիւնները անպակաս են: Արիւնդուշտ թուրքերը զինեալ արձակ համարձակ փողոցները կը պտտին և հանդիպած հայուն կը զարնեն՝ կսպանեն չարաչար տանջանքներով: Մինչև իսկ թուրքերը կը յարձակին՝ ոստիկաններու ձեռքէն կը յափշտակեն ձերբակալած հայը և սոսկալի տանջանքներով կսպանեն և ազատ ու անպատիժ կը շարունակեն իրենց ճամբան: Ոստիկանքը և լրտեսները փողոցները հանդիպած կասկածելի հայերը կը խուզարկեն, որի վրայ զէնք գտնեն, կը գրաւեն և զինքը կը բանտարկեն: Բանտերու մէջ սոսկալի, անլուր տանջանքներով կը մեռցնին բանտարկեալները: Թուրքերն անգամ սարսափով ու քստմնելով կը պատմեն բանտարկեալներու կրած տանջանքները և սպանութիւնները: Տասնեակներով կենդանի կենդանի գլխիվար հորեր նետած են: Բանտարկեալներու թիւը հարիւրներով կը հաշուին: Ստամբուլ, Ղալաթիայ Պէշիկթաշ, Գրւմ-Գաբու, բոլոր թաղերու մէջ ժամ չանցնիր, որ քանի մը հայ չսպանուի: ԱՏուելի և տըմարդի կերպով կը վարուին նոյն, իսկ անշնչացած դիակներու հետ: Անշունչ դիակը սոսկալի ծեծի կենթարկեն նորէն: Ականատես մը կը պատմէ, որ ինքը աչքով տեսաւ՝ թէ ինչպէս անշնչացած դիակներ մահակներով ջարդելէն ետքը, վրանին ելած ոտքերով կը կոխկրտէին. ուրիշ տեղ մը կատաղի սօֆթաները քանի մը հայ ձերբակալած՝ ականջները, բնիները քաշելով պրծնելէն ետքը, դանգը փշրեցին և ոտքէն բռնած քաշ տւին, ծովը նետեցին. քաշ տւած ատեն ուրիշները մահակներով կացիններով կը զարնէին ետեւէն և մարմինը իրարմէ կը բաժանէին, կը յօշոտէին:

Զինավաճառի խանութներէն իսլամը միայն իրաւունք ունի զէնք զնելու, քրիստոնեաներուն արգելւած է: Զինավաճառի խանութներու առջև ոստիկաններ և լրտեսներ արգոսի աչքերով կը հսկեն, որ քրիստոնեաներ զէնք չգնեն: Երեկ մօտ հարիւր հայեր, որ փորձած էին զէնք զնել, ձերբակալած և անլուր տանջանքներ տալով բանտարկած են. իսկ երկու հայ երիտասարդներու այնպիսի սոսկալի, ամարդի կերպով ծեծեցին, որ հազիւ թէ կենդանի մնացած լինեն:

Խաներու, թաղերու և փողոցներու մէջ կոտորւած հայերու թիւը բաւականի մեծ է: Բազմաթիւ դիակները անհետ ըրած են: Իրենք՝ թուրքերը կը պատմեն, որ միայն Ստամբուլի կողմէն բազմաթիւ կառքերով դիակներ տարան, ծովը թափեցին: Մախսուսէի երկու շո-

գեներալներ գիշերը հարկերու որակներով կը մեկնին եղեր Մարմարա, ուր ծովու մէջ կը թափին դիակները: Յարդ և ոչ մէկ դիակ անցած է հայերու ձեռքը: Ինչպէս դիակը իսկոյն անհետ կընին և արեան ամեն հետք անմիջապէս կանհետացին: Թուրք պաշտօնեաները անսպասելի ճարպիկութեամբ, արագութեամբ և չտեսնուած փութաջանութեամբ առաջ կը տանին դիակներու անհետացման գործողութիւնը:

* *

Ուրբաթ, Սեպտեմբերի 22-ին.

Երեկ գիշեր նշանաւոր դէպք չպատահեց: Սպանուած են 20-25 հոգի:

Կարին, Տրապիզոն, Երզնկայ, Ռօդօստօ, Դէդէաղաձ ևս կոտորածներ են տեղի ունեցել: Վանի վրայ ևս յարձակում է եղեր: Ստոյգ և մանրամասն տեղեկութիւններ կը պակասին:

Կ Ա Ր Ի Ն Ի Բ Ա Ն Տ Ի Յ
Մ Ե Ր Մ Ի Ը Ն Կ Ե Ր Ո Ջ
Փ Ա Խ Յ Ն Ե Լ Ը

Մենք այժմ սկսել ենք բանտերի հետ էլ գործ ունենալ և մեր առաջին քայլը կատարեալ յաջողութիւն ունեցաւ: Օրերուսն Կարինի բանտից օր ցերեկով զինուորների ու պահակների ձեռքից մեծ յաջողութեամբ փախցրինք մեր ընկեր Արշակ Սահաթեանին:

Արշակը մի բասնեցու ընկերակցութեամբ առաջի անգամն էր ոտ դնում Յաճկահայաստան և, տարաբախտաբար, ճանապարհին նրան հանդիպում են երեք զապթիաններ, որոնք, ըստ իրենց մշտական սովորութեան, անց ու դարձ անողին ենթարկում են քննութեան՝ մի որ և է բան կորզելու նպատակով, ու բանտարկում իբրև հայ «կոմիտաճի»: Հենց նախընթաց գիշերն էլ մի անմասն ընդհարումն էր տեղի ունեցել զապթիանների և «կոմիտաճիների» մէջ: Նոյն քննութեան են ենթարկում Արշակին և իր ընկերը. և որովհետև Արշակը չգիտէր տաճկերէն, այլ, իբրև զարբաղի՝ Ղարաբաղու թուրքերէն, լեզուն իրեն մատնում է. զապթիանները նրան իսկոյն բանտարկում են, ասելով՝ «օրան, դեօպօլու գեօպէկ, սէն գեափուր, մօսկով, սէն կապակ, սէնի փութերաջաղախ գորդոնա, թէզ բիզմլան իլէրի»

և մարկելով քշում են Արշակին դէպի մի թուրք դիւղ: Ճանապարհին դեռ դիւղ չհասած կողոպտում են Արշակին՝ ենթարկելով չարչարանքի, առնելով նրանից թէ մի արծաթ ժամացոյց, թէ սուլիչը, թէ հագուստը և մինչև իսկ դուլպաները:

Մենք ըւր առնելուց՝ անմիջապէս միջոցներ ենք ձեռք առնում նրան ազատելու: Յայտնում ենք և X դիւղի մեր մարդկանց, որ կաշառեն զինուորներին՝ Արշակին ազատելու մայր չի յաջողում՝ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ գիւղի տաճիկները՝ իրան գրգուլած լինելով հայերի դէմ, սպառնում են նրան քայանել և գողցել անէին, եթէ Արշակը ուսումնասիրուի չի կտրուի: Արշակը խոստովանել էր, որ ինքը հայ է և ուսումնասիրուի Այդ տեղից նրան տանում են նոյն տանջանքներով քրդաբնակ Արջաչայի դիւղը, ուր ստիպում են խոստովանել իր գաղամիքները: Արշակը մերժում է: Արտաչայից տանում են Ղարաբիլիսա՝ տաճկահան կորդոնը և յանձնում հարկերապետ Միրզաբէկին:

Ղերջինս Արշակին ենթարկելով անըւր տանջանքների, ստիպել է տալիս խոստովանել իւր յեղափոխական լինելը: Միրզաբէկը հասած լինելով իւր նպատակին, շտապում է Արշակին բերել Հասանգալէ և յանձնել գոյմագամին: Այս գիւղաբնակքը բաղկացած է 3000 մահմետական և 15 հայ տներից, մշտական պահուում է մօտ 200 համարիէ զինուորներ: Արշակին 15 օր ոստիկանատանը պահելուց յետոյ, նրան տալիս են մի առանձին սենեակ և բաւականին լաւ ինամում, յուսալով, որ այդ միջոցով կարող կը լինեն նրանից գողտնիքներ առնել, և բացի այդ, նրան ստիպում են մատնել, իբրև յեղափոխականների, տեղահան մի քանի իրենց ցանկացած մարդկանց ու այդ նպատակաւ նրանց առջուց ցոյց են տալիս Արշակին: Հասնում է դատի օրը: Հրաւիրում են դատանպարտները՝ ալիշիքրահի դարբին Աղաբաբին, իւլէփրանցի մաջլիսի անգամ Յակոբ աղային և էրզրումցի Գաւիթ Գասեանին: Արշակը բաց է ի բաց մերժում է այդ ստորութիւնը հրապարակաւ, յայտարարելով, որ այդ մարդկանց մինչև իսկ չի ճանաչում: Այնուհետև սկսում են Արշակի դժոխային տանջանքները, որ կրկնում են ամեն օր սուլթանի կառավարութեան բանտերում: Ղերոյիշեալ երեք անձանց ևս բանտարկում են:

Արշակը բերում է Կարին և բանտը տրւում: Հենց այդ օրերում ստացւում է բանտարկեալներին բանտից ազատելու սուլթանական ֆիրման: Ազատեցին 25 մարդ, որոնց մէջ և Հասանգալէի 3 բանտարկեալները, բացի Արշակից:

Մենք մի բոպէ բաց չթողնք այն միջոցները, որ

դաքական յանցաւորներ: Առաջնորդ խիստ կերպով կը պահանջէ մնացածներու արձակումը, հեռագրած է պատրիարքարան և դեռ պատասխան ստացած չէ:

Բարձրագոյն հրամանով ազատեցան այսօր (18 Յունիս) 9 հատ ալ բանտարկեալներ, որոնց մէջն են և երեք մահաւան դատապարտուածները՝ Գարեգին Բաղէշ-ցեան, Մկրտիչ Մաքսապետեան և աւերակցի հիւս Գեորգ: Շատակցիներ կը մնան տակաւին ամբողջապէս:

II

Սասունի մէջ կատարած սուլթանական գազանութիւններից յետոյ ամբողջ Վասպուրականը գտնուում է սարսափի, կոտորածի սպառնալիքների տակ: Երբ վերադարձան հայրաթանցի ցեղապետները Սասնոյ վրայ կատարած արշաւանքից յետոյ, Բահրի փաշան կանչեց իր մօտ և սիրալիք ընդունելութիւնից յետոյ նորանոր հրահանգներ տալով՝ պատուով վերադարձրեց իրենց տեղերը:

Ինչո՞ւ այդպէս չպէտք է վարւի գազան Բահրին. չէ՞ որ ոչ միայն Սասնոյ աւարից մասն հանեց իւր համար, այլ և ցեղապետները բաւականութիւն տւին նորա գազանային կրքերին: Աւարը բաղկացած էր ոչ միայն սասունցուց հարստութիւնից, այլ այն տեղ գտնուում էին Սասնոյ լեռնական կոյս աղջիկներն ու կանայք: Իրանք բաժանուում են ցեղապետների մէջ և քիչ ժամանակից յետոյ շշուէ է տարածուում, որ քաղաքում ևս կառավարութեան պաշտօնեաների մօտ պահած են Սասունից բերած ութ կոյս աղջիկներ...

Առավարութեան վերաբերումը նոր խրախոյս, նոր հոգի է ներշնչում քուրդ ցեղերի մէջ, որոնք անպատիժ կերպով յարձակուում են հայաբնակ գիւղերի վրայ, թալանում, կոտորում, աւերակ դարձնում հայաբնակ գաւառներ: Հաստատապէս կարելի է պնդել, որ Վասպուրականում մի քանի գիւղեր միայն ազատ մնացին քրդական յարձակումներից: Հարիւրաւոր գիւղեր կողոպտեցան, կորցրին իրենց ապրուստի վերջին յոյսը: Իսկ գիւղացոց բողոքները անլուելի մնացին կառավարութեան առաջ: Սարսափը, երկիւղը սկսում է տիրել ամենուրեք: Սարսափ գաւառներում, սարսափ նաև կենտրոնական քաղաքում՝ Վանում, ուր գտնուում են փաշան, եւրոպական տէրութեանց ներկայացուցիչները:

III

(Հ Ո Ղ Ո Ւ Խ Ն Դ Ո Ր Ր)

«Վստորում են, կողոպտում, աւերում են անտէր Վան»: Այս դեռ բաւական չէ: Խլում, բռնութեամբ յափշտակում են հայի հողը, այն հողը, որ կուլտուրական ժողովրդի տան սիւնն է, նրա ապաւէնը: Յափշտակել հողը, տալ տնտեսական ամենածանր հարւած՝ նոյն

բանն է: Եւ դարերով թափուում են հայ ժողովրդի գլխին այդ անգութ հարւածները: Հայ, դու քա՛ր ես, թէ՛ ապառաժ, չե՛ս զգում մահ բերող դառն ցաւը: Շարժւի՛ր, շարժւի՛ր, թշուառական, շարժւի՛ր անգութ, քո այդ համբերութիւնը մահ է կտակում քեզ, չե՛ս զգում այդ: Եւ դու պիտի շարժւի՛ս, դանդաղկոտ, և դու պիտի՛ բողոքես:

Խլում, բռնութեամբ յափշտակում են հայի հողը: Ահա մի գազանային օրինակ ևս—թշուառ Շահ-Բաղի գիւղի հողային խնդիրը: Մի քիչ համբերենք: Վասպուրականի մէջ Մոկս գաւառի, Շատախի, վերին Մահմուդիէի և այլն ամենալաւ հողերը գրաւած, յափշտակած են, Աղբակ գաւառի գրեթէ մի երեք երրորդական մասն յափշտակած են շէյխ Համիտն և բէգերը:

Տոսպայ մէջ Չորեանց գիւղի հողերը յափշտակեց մի ինչ որ շէյխ իւր կեղծ, շինծու քօշաններով, իսկ ամբողջ Խիզանի (Բիթ. վիլ.) պողաքեր հողերը կանեց շէյխ Քէլալ-Էդդին իւր ներկայ սերնդով: Իսկ այսօր, հենց վանեցիների քթի տակին, Վանի հողերին սահմանակից (հիւս. կողմի) Շահ-Բաղի բաղամարդ զուտ հայ գիւղի հողը կէսից աւել յափշտակում է մի ինչ որ Մէհմետ շէյխ: Որքան շատ են այդ լիւր շէյխերը: Եւ ի՞նչ իրաւունքով է խօսում այդ մոլեռանդ Մէհմետը: Ահա նրա հողային հաստատութեան թղթերը. — «Իմ հայրս, պապս 40 թէ 50 տարի առաջ այդ մեծ հողի կտորը տալիս էր շահ-բաղեցի Փանոս անունով պարոնին և նրանից տասանորդ ստանում, հետեւապէս և այն պատկանում է ինձ, որի համար ահա ներկայացնում եմ, իբր վկայ, այն ծերերը, որոնք տեսած կամ լսած են այդ աւանդական պատկանելութիւնը»: Եւ բաւական է այս խայտառակ ծիսակատարութիւնը տաճկական «արդար օրէնքի» առաջ: Իրաւունքը Մէհմետին է: Իսկ խեղճ գիւղացիների հողային թղթերը, վկաները, տասնեակ տարիներով նոյն հողի մշակելը, գիւղացիների ազաւանք, պաղատանքը, նրանց զաւակների ու կանանց արտասուքը, դառն մորմուքը «արդար դատաւորների» առաջ մի կողէկ չարժէ: Ապրիլ 7-ին գրեթէ շաք բաղեցիները տարւեցան, որոշեցաւ նաև այդ հողի վրայ գտնուող հազարաւոր ծառերը, տասնեակ այգիները, 100-ամեայ կաղնիները քանդել և յանձնել գիւղացիներին, ի՞նչ հակասութիւն: Այս խնդիրը ծագում առաւ 92 թւին, յուզելով գրեթէ 2 տարի, ահա այս Ապրիլին իւր լուծումն պիտի ստանար:

Խլի՛ր, աւազակ, խլի՛ր ժողովրդի հողը ամօթալի դատով, այդ մի չնչին բան է քո մեծ աւազակութիւնների շարքում: Յափշտակել գիւղացոց հողը նշանակում է նրան կենդանի գերեզման դնել: Բայց մեկը համողւած եմք, որ հայ ժողովուրդը մինչև այդ մահաւան դուռը լուռ չպիտի անցնի... շահ-բուղաղցիները որոշած են ամբողջ գիւղով, մեծից մինչև փոքր հրապարակով բողոքել այդ ցեղեկեան աւազակութեան դէմ:

Ն Ա Մ Ա Կ

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Ա Կ Ե Ր Տ Ի Ծ

Հակառակ սուլթանի սաստիկ հրամաններուն, որ ասկէ մէկ երկու ամիս առաջ կը տեղադրուէր տեղուս կառավարիչ Սըրբի փաշայի գլխուն, թէ ամեն ջանք ու ճիգ ի գործ դնել խաղաղութիւն պահպանելու և հայոց հետ համերաշխ ապրել, կարծես,—այս խօսքերը սխալ թարգմանած լինէին Սըրբի փաշայի կողմից, որ օր ըստ օրէ բռնութիւնները, գազանութիւնները ու անգթութիւնները կրկնապատկեց մեզ հայերուս, ինչպէս նաև բոլոր քրիստոնէից վրայ: Թուրք ամբողջ, որ սկզբից մի քիչ պատկառանք կը տածէր մեզ՝ հայերուս, որ աւելի վախէն յառաջ կուգար, քան իրենց ազնուութենէն,—այժմ բոլոր թուրքերը, քիւրդերը, արաբներն՝ քաջալերելով կառավարութենէն և տաճիկ զինուորներէն, որ իրենց հետ հաւասար կը գործեն, ամեն տեսակ գազանութեան ու վայրենութեան միջոցներ ի գործ կը դնեն հայերուս վրայ, որ հայ տարրը ոչնչացնեն: (Տիգրանակերտու գաւառը բարենորոգիչ գաւառներէն մինը լինելով, հայերու բաւական մեծամասնութեան թիւ մը կը կազմէ: Ժրջան հայ կառավարիչ-էփարենալ կարգելու համար՝ հայերը կոտորել ըսկած են և մէկ մէկին վերջացունել): Ամբողջ քաղաքը, ի բաց առեալ գիւղերը, որ աւելի գէշ են, սպանդանոց դարձած է, ամեն փողոցի մի անկիւն մի մարդ կսպանեն, շատեր կը խեղդեն, սարսափը մեծ է, ամեն դէ տունը փակած, աչք յառած, բարենորոգումներ աւած փալաս թղթի կտորին կսպասեն, իբրև վերջին յոյս: Եթէ մի քիչ էլ ուշանայ Եւրոպայի բարենորոգումներու մուտքը ի Հայաստան, մեծ ջարդ անխուսափելի է. տաճիկ մոլեռանդ ժողովուրդ՝ միացած քիւրդերու հետ, սոսկալի կերպով կատաղած է խածնում, պղծում են և բացարձակապէս յայտարարում են, թէ սուլթանէն հրաման է եկած, ամբողջ գեավուրներ պիտ ջարդենք:

Պատմե՛ք մի քանի դէպքեր, որ այս օրեր տեղի ունեցան, որոնց ես ակնատես եղայ սրտաճմրկի:

Նագագալ Յովսէփ Սարրաֆեան անուն մի պատուաւոր անձնոր մինչ ցայժմ իւր արհեստով կապէր, սակայն այս վերջին տարիներում բոլոր արհեստները և առևտուրները վատթարանալով ու դադարելով, ձեռքին փոքր դրամագլխով ընտանիքը ապրեցնելու համար փոքրիկ խանութ մը վարձած՝ լուսայափողութիւն կը ներդրուէր մը դրամները հետ առած տուն կը վերագառնար. փողոցի մը մէջ երկու զինուորներ յարձակելով վրան, երկու երեք սուրի հարածներով գետին կը տապալեն, դրամը առնելով կանհետանան. անմիջապէս

մի քանի անձինք վրայ կը հասնեն, խեղճը հողաւարքի մէջ կը փոխադրեն և կառավարութեան իմաց կուտան. կուգայ կառավարութիւնը, կսկսի քննել անզգայ հողաւարքն, շատ մեծ ջանքեր կընեն խօսեցնելու, սակայն անկարող կըլինին, միայն «զարկեց» կարտասանէ և «ո՛վ» հարցման չպատասխանելով, մի քանի վայրկեան վերջ կը մեռնի:

Կառավարութիւնը «զարկեց» բառը Սարգիսի կը թարգմանէ և անոր յաջորդ օրը նոյն փողոցի մէջ բնակող 45-50 տարեկան բարեպաշտ Սարգիսն ձերբակալել կուտայ. բայց մի քանի վիճաներ կը հասնեն՝ թէ «մենք տեսանք երկու երեք զինուորներ՝ այդ փողոցէն փախչելով, ուրիշ փողոց մը դարձան» թէ Սարգիս աղան և թէ վիճանն մահաւան կը գատապարտեն: —Տեղէս՝ կէս ժամ հեռու Ալիփուսար (ս. Ասուածածին) գիւղի քիւրդերէն մի խումբ զինեալ կը մըտնեն ս. Ասուածածին եկեղեցին՝ եկեղեցւոյ բանալին պահանջելով. «Թամակոչը քաղաք գնալով, բանալին հետը տարաւ», կը պատասխանէ կինը. խեղճ ժամկոչին կինը շատ մը չարչարելէ ու անպատելէ վերջ կը կոտորեն դուռները ու կը ջախջախեն պատուհանները և ներս կը խուժեն, անասնոց և մարդկանց աղբերով կը պղծեն բոլոր սրբութիւնները. եկեղեցին մէջ ցայժմ պղծած դրութեամբ գոց կը պահէ. պատրիարքարան բողբուեցաւ, դեռ ձայն մը չեղաւ:

—Քաղաքիս ոստիկանութեան հազարապետներէն մին, հայոց մեծ շուկային մէջ պտտած միջոցին, մի տաճիկ խնթի կը հանդիպի և կստիպէ հայ տէրտէրի պէս պատարագ ընել, և ապա հայհոյել կտայ եկեղեցւոյ, կրօնքի և ազգի, ինչպէս նաև հարուստ նշանաւոր խանութպաններից շատերի անձնականին և ոչ ոքից պատասխան մը կամ շարժում մը կելլէ, կարծես, քարէ արձաններ լինէին:

Ալ ո՛չ պատիւ մնաց, ո՛չ անօթ, ո՛չ կեանքի և ոչ կայքի ապահովութիւն կը տիրէ. բոլոր խանութներն գոց, շատ մը խեղճ քիւրճեթներ (ընտանիքներ) անօթի կը մեռնին, ամբողջ օրը 5-10 փարայի առևտուր չընողներ շատ կան. քաղաքէս մէկ կամ երկու ժամ հեռի չէ կարելի գնալ, կսպանեն, կը կողոպտեն և սոսկալի կերպով կանդամահատեն վայրենաբար, մեռցնելու չափ ծեծել, թալաններ, հայհոյանք սովորական բաներ են: Ոմանցից կուհարցնենք ինչո՞ւ այսպէս անգթաբար կը վարւէք. կասեն՝ «Քիւլչիւկի պու տըր, պէյիւկի կէրիտէտըր», այս դեռ փոքրն է, մեծը ետն է. այս խօսքերէն կը գուշակենք ընդհանուր ջարդ պիտի տան քրիստոնէից, ինչպէս արդէն շատեր անամթաբար կը պուռան, կը պտտեն՝ թէ բոլոր գեավուրներ պիտ ջարդենք:

Յուսահատութիւննիս վերջին ծայր է. պայթումն երկու կողմից ևս տեղի պիտի ունենայ:

Երանի ձեզ, ո՛վ ազատ երկրի մէջ ապրող եղբայրներ, մոռացէք, մէկ կողմ դրէք անկախութիւններնիդ, որչափ ալ վշտերնիդ, ցաւերնիդ շատ լինէ, նորէն երանելի էք, որ ազատ կը խօսէք, ազատ կը շարժիք. արդե՞ք մոռցա՞ք ձեր հայրերն, ձեր քոյրերն ու եղբայրներն. գոնէ օգուտ քաղեցէք ձեր ազատութիւնից ու

օգնութեան հասէք մեզ կամ ձեռք կառկառեցէք, ալ համարութիւնը ոճրագործութիւն է, անտարբերութիւնը մարդասպանութիւն:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Ս Ղ Ե Ր Տ Ի

II

Չերբակալած եօթն հոգին, որ զօրանոց տարին, հոգ նախ ուզեցին չլանով խեղդել բոլորը, բայց վերջիցեալ Համէ էֆ. չի թողներ, բանտ կը տանին. հոն նորէն կը տանջեն, այնքան կը դարնեն, որ շատերու բերնէն արիւն կը վազէր, երկու օր աղէկ մը չարչարելէ և տանջելէ ետև ծանր կաշառ առնելով, կարճակեն. սակայն Ատրմոն մի շարաթ կը բանտարկեն, և աւելի շատ ստակ կառնին իրմէ: Զինւորները և տաճիկները ուզածնին ըրին, թալանեցին, կողոպտեցին ամեն ինչ, դարձեալ ազատեցան. իսկ հայերը ծեծը կերան, շատերը վախէն մեռան, մօտ երկք ամիս 300-ի չափ հայ հիւանդ էին վախէն, և սակայն դուրսը ոչ ոք տեղեկացաւ, այնպէս ծածկեց սուլթանի բարբարոս կառավարութիւնը:

Անցեալ տարի Իսայ Ըպէ Համատըլ-Հաճի անունով անպիտան տաճիկը կապալով առեր էր Սղերտի ամբողջ այգիներուն տասանորդը և փաշային հետ միանալով, սկսաւ ամեն տեսակ հարստահարութիւններ ընել, այգիներուն վրայ ծանր տուրք կը դնէին, այգի չունեցողէն ալ որպէս թէ սխալմամբ կառնէին: Հաննոյ Մ. Իւսէֆեանին այգիին վրայ տուրք դրին 30 ղըրուշ, որ այգիին մէջ տաւ, բայց ետէն երկու անգամ ալ զարնելով, չարչարելով թէ զինքը և թէ որդին, 60 ղըրուշ ևս առին: Մ. Հաննոյեանին վրայ 4 ղըրուշ տուրք դրին և 20 ղըրուշ առին: Ասատ Մանուկեանին վրայ 3 ղըրուշ տուրք դրին և 13 առին. այն ալ ի՞նչպէս—մայրը չարչարելով և վերմակը ծախելով: Ակոբ և Աւէ երկու եղբայր այգիին վրայ դրին 65 ղըրուշ տուրք և առին 115 ղըրուշ և այլն, և այլն: Այսպիսի շատ մը դէպքեր կըլլան, տաճիկը կաշառներով կազատի, իսկ հայը կը, հեծէ ու կը հեծէ:

Սղերտի մէջ կայ հայ ընտանիք մը, որու մասին ամեն սղերտցի երախտագիտութեամբ կը խօսի, այդ է Խօջա Մուսայ Տեօյլեանին տունը: Ահա քանի տարի է, որ սղերտցոց սիրելի Խօջա Մուսան մեռած է, պաշտպանելով իւր գիւղը Գիւզալուար—քուրդերուն յարձակմանց դէմ, անոր մահամբ Սղերտի հայ ժողովուրդը կորսնցուց իւր ամենաճարտար և ամենաազդեցիկ ազգայիններէն մէկը: Հիմա անոր եղբայրը Խօջա Յա-

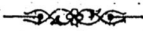
կոբ անոր տեղը կանցնի, Խարզանի ամբողջ հայ ժողովուրդը անոր պաշտպանութեանը տակ էր, քուրդերը միշտ կը յարձակէին թէ իրեն կալածներուն և թէ գիւղացոց հողերուն վրայ, արտերը կրակ կուտային, ցորենը կը գողնային, և ինքը միշտ կազմ ու պատրաստ էր՝ անոնք ետ մղելու, եթէ կանայք, աղջկաներ փախցնէին, անմիջապէս կերթար, յետ կառնէր, եթէ մեկուն ձին, ոչխարը, կովը գողնային, կերթար կազատէր: Տաճիկ կառավարութիւնը շատ ծուռ աչքով կը նայէր անոր, և ամեն միջոց գործ կը դնէր մէջտեղէն վերցնելու, ինչպէս եղբայրը Խօջա Մուսան վերցուց: Օր մը ոստիկանները առանց մուխթարի անոր տունը մտան, խուզարկեցին և այնալի հրացան մը գտան, ինքը բարկացաւ, ինչ իրաւունք ունիք տունս մտնելու առանց մուխթարի, և կատաղութեանէն ինքն ալ սկսաւ հայհոյել. կառավարութիւնը բանտարկեց զինքը, 200 ոսկի կաշառք տաւ Խօջա Յակոբը, բայց տաճիկ կառավարութիւնը տակաւին չը կշտացաւ, և մինչև որ բոլորովին չծրծէ, չանչնչացնէ, չի պիտի արձակէ, հազու հազ ձեռքն ինկեր է իւղալից պատառ մը և խորամանկ ընչաքաղց կառավարութիւնը ձեռքէ չձգեր: Իսկ երկիրը, Խարզանի որը մնացած հայերը... անոր բանտարկութենէն ի վեր, ահա մէկ ու կէս տարի, քուրդերը սանձարձակ, առանց ո և է արգելքի և խոչնդոտի տակն ու վրայ ըրին երկիրը, ժողովուրդը անպաշտպան, անօգնական, կը ձգէ երկիրը և կը գաղթէ. Գիւզալուար, Բարայէ և այլ հոյաբնակ բազմամարդ, այլ և օգասուն—ու գեղազւարճ բնութեամբ զեղուն գիւղերը այսօր անմարդաբնակ են գրեթէ...

Շատ շատ նեղութիւններ, հարստահարութիւններ կըլլան, մահամեղահաններ կը դարձնեն, աղջիկ կը փախցնեն, գեղեցիկ տղայ կը լլկեն, կով, եզ, ոչխար, ձի և այլն կը գողնան, կը տանին, զարհուրելի տուրք կը դնեն, տասանորդը դնելէն ետև կաւելցնեն, տունը տեղը, կահ կարասիք, ունեցած-չունեցածը կը ծախեն և տուրք կառնեն. ամեն օր տուրք կը ժողովեն, կը ժողովեն ու կը ժողովեն, երբէք չհասնիր, այս տարի անցեալ տարւայ տուրքը կը ժողովեն, և քանի որ այսօր Պոլսոյ վարչութիւնը արագօրէն հեռագիր հեռագրի վրայ կը ղրկէ և կշտապեցնէ տուրքերուն, աւելի, կամ աւելի ճիշտը, թալանի հաւաքումը, ալ երևակայեցէք հիմա մեր աղբատ և յետին չքաւորութեան հասած ժողովուրդին վիճակը, կը ծեծեն, շատերը արիւն կը թըքնին, կը հիւանդանան և կը բանտարկին, որ բանտի ծանր կապանքներու տակ և խոնաւ, մթին ու ամեն տեսակ կեղտոտութիւն բուրոջ բանտին մէջ բժշկւին: Ի՞նչ է այն գիւղացիին վիճակը, զգացնը էք երբէք (բայց մնք աչքով ենք տեսեր և ականջով լսել), երբ նորայարոյց գարնան հետ կը զարթնի, ուրախ երգերով, գոհաբանական աղօթքներով կը դիմէ դէպի բնութիւնը, կը հերկէ, կը մշակէ անոր ամենամեծ պարգևը, երբ հասուննայ, կը հնձէ, կը բեռնէ իր հաւատարիմ իշուն կամ մանաւանդ եղին վրայ ու քաղաք կը տանի, կը ծախէ, ստակը գրպանը կը դնէ, հաւատարիմ կեն-

գանին առջևը նետած գոհ սրտով, ուրախ և զւարթ, հրգելով և պարելով ճամբայ կիսնայ, քաղցր ապագայի վրայ կը մտածէ, և յանկարծ, զինուորած քուրդը վրան կը յարձակի... մարդը կը մնայ գետին, մօրմէն ծնւածին պէս մերկ, անշնչացած: Այս է մեր բոլորիս գրուածիւնը, վիճակը, չունիւք և կարծես՝ թէ իրաւունք ալ չունինք ունենալու ուրախ օր՝ վայելելու բընութիւնը, որուն կը ձգտէ ամեն մարդ:

Ի վերջոյ քանի մը խօսք ալ տաճիկներուն մասին: Իսկապէս ասած, ես կը մեղքնամ այս թշուառները, թէև անոնք հայը կը կողոպտեն, կը հարստահարեն. բայց եկուր տես, երբ իրենք ալ կը կողոպտուին և կը հարստահարին իրենցմէ աւելի բարձր գտնւողներէն— էֆէնտիներէն, պէկերէն, ազնւականներէն և, մեծ էջը ախոռը թողուցիւք, տէրութենէն, հոգեւորականներէն: Ասկայն անոնք՝ տաճիկները— միշտ սնանելով հոգեւորականներու փտած և նեխած գաղափարներով, կենսական հայեացքներով, միշտ սոգէտ կը մնան, տէրութեան ուզածն ալ այդ է, տէրութիւնը, որ իսկապէս աւագակութիւն է, բարբառութիւն է, կը ծծէ ու կը ծծէ անոր մարմինն ու հոգին, շոյելով ու շողորթելով...

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պատճէն մը պաշտօնական զրութեան)

***

ԱԳՊԱՂ-ՄԱՏԻՆ. Ագդաղ Մատենի յոյներն Փէհլէվան օղլու թատոր իր պարտիզէն քակւած ծառերուն հեղինակներն բռնելու համար՝ մութի մէջ սպասած ատեն, երեք հատ զինւորներ պարտիզէն ներս կը մտնեն՝ պատին վրայէն անցնելով. օգնութեան հասնող ժողովարդին շնորհիւ, զինւորներէն երկուքը կը բռնւին, իսկ երրորդը կը յաջողի փախչել և կերթայ եղելութիւնը Գիւլազիմ Հասան աղային կիմացունի: Հասան աղան թատորին տունը պաշարելով՝ կուրի կսկսի նախկին Սանտրօ Էմինի Էֆէնտիին եղբայրը Պարաշ գլխէն և ուրիշ 3-4 անձ ալ տարբեր տեղերէ ծանրապէս կը վերաւորին սւիններով: Հասան աղան բռնւած զինւորները առնելով, կը մեկնի: Գայմապամին տեղեկութեան վրայ Եօզղատի թաղապետական բժիշկ տօք. Շիրիմեան կը ղրկուի, որ գալով վերաւորներուն սւինով վերաւորւած կլլալին կը հաստատէ: Նոյն գիշերւան մէջ Մատենի ժողովրդի զգացած տագնապը բացատրել կանկարողնամ:

Հասան աղան երբ թատորի տան կը մտնենայ՝ կրակի և յարձակման փողերը զարնել կուտայ: 2էրքէդ-

ները գիւղի մը մօտերը Փիրանեան Արթին աղային ծառան, կիւրնեցի Գէորդը կը կողոպտեն, գրաւելով անոր 12 ոսկին և մօտ 8 ոսկիի արժեքող իրեր: Գարա-Մաղարա գաւառակի միւգիրը նոյն գիւղի մէջ սենեակ մը նստած հանդիսատես կըլլայ այս դէպքին, ոչ ոստիկան մը և ոչ ալ գիւղացի մը կը ղրկէ այս դէպքը արգելելու և կամ չարագործներին հեռացնելու համար. հաւանական է, որ այս աւագակ չէրքէզները յիշեալ Մանչար պէյին ստորատասները էին:

***

ԳԱՐԱՃԱ-ԱԵՐԱՆ Ազիզիյէ գաւառին կից՝ Գարա-ճա-Աերան անուն յոյն գիւղին մէջ արիւնահեղ ընդհարում մը եղած է:

Գարաճա-Աերանի մօտ Փալաս գիւղի իսլամները զինւած կը յարձակին վերոյիշեալ գիւղի վրայ, երբ տղամարդերը արտերը կը գտնուին եղեր. կանայք վախերնուն տուներնուն կը քաշին, թուրքերը տուները մտնելով՝ շատ մը կանանց պատիւները բռնաբարելէ վերջ, բաւական իրեր ալ կանին. եկեղեցին մտնելով՝ կանթեղները կը կտորտեն և Նիքօլա քահանայն խեղդելու համար կը պառկեցնեն, բայց իսլամի մը շնորհիւ կը խալսին, որովհետև անոր բարեկամն է եղեր: Այս եղելութիւնը իմանալով, տղամարդեր դաշտէն վերագաւնալով՝ կուրի կսկսին: Լսածնուս նայելով, 10-15 սպանւած և շատ մը ալ վերաւորներ կան: 2ինձիտէրէյի միտրօպօլիտը ամեն պաշտօնական տեղերը գլխունները բրած է և կընէ:

***

ՔԻՒՉԻԿ-ՉԱԹ. Գաւառնուս մէջ աղքատութիւնը անբացատրելի աստիճանի մը հասած է: Կիները լեռններէն խոտ հաւաքելով, տնական պէտքերու կը գնան, բայց այնպիսի ժամանակի մը մէջ կապրինք, որ հնար չէ անվնաս գեղին կամ քաղաքին եղերքը ելլել կարելի ըլլայ: Քիւլչիք-Չաթէն քանի մը կիներ խոտ հաւաքելու համար գիւղէն դուրս կելլին: Քէօքրիւճիգ գիւղէն Օղլան անունով թուրք մը ասոնց վրայ կը յարձակի և Ծաղիկեան Վարպետի կնոջ պատիւը բռնաբարելէ վերջ՝ աջ ձեռքին 4 մատերը կը կտորտէ:

Լսածնուս նայելով, կառավարութեան բողոքած է, բայց ինչ օգուտ, որ կամ մէկ երկու օր կը բանտարկեն և կամ բնաւ չեն հարցաքննիր:

***

ՍՈՒՆԿՈՒՐԼՈՒ. Խեղդելով ջաղացքի մը անիւոյ տակը ձգւած յոյն նիկօլային սպանիչները գտնւեցան. մէկը Սունկուրլէն ձիբիտ օղլու Արիք, միւսը Սունկուրլի գեղերէն Ինձէ օղլու թուրք մը է: Անոնց խոստովանութեանը նայելով, այս ոճրագործութիւնը թշնամութեան և կամ շահու համար չէ, այլ միայն կեաւուր մը սպանելու հաճոյքին համար ըրած են. արդէն զոհը չեն ձանձնար

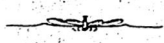
եղեր, և վճայէն ալ լոկ 6 փարա գտնւեր է: Մեղիք Գարրիէլ պէյն բանտէն արձակած է: Ասոր կինը սպանւած է տաճիկի մը ձեռքով: Բայց այրը բանտարկւած է, իբր մարդասպան: Գայմագամ Գարրիէլը մահապարտ ընելու համար վերջին ծայր կը խորհի. Հասան և Նուրի չափուշ անուն երկու պահակներ կանչելով՝ այսպէս կը պատւիրէ. «Գիշերը ժամ 4-5-ին առեմները, տուն դալով զիս փնտնեցէք և բանտէն բերելէք մարդերնուդ ըսէք, որ երբ քովս գան, ըսէք թէ մենք ահանջովն լսեցինք, որ Գարրիէլը քունին մէջ կը զառանցէր, թէ առաջ սխալեցայ, պէտք չէր որ կինս սպանէի»: Պահակները այս խրատներ մէկ քանի բանտարկեալներու տւած առեմին հոն գտնուած իսլամ բանտարկեալ մը կը լսէ. և եղելութիւնը ամբողջ բանտարկեալներուն կը հաղորդէ. այն ծրագրին այսպէս պարագի ելելը տեսնելով, գայմագամը կը բարկանայ և պահակներ պաշտօնանկ կընէ: Գուրպարոյէն յոյն երիտասարդ մը՝ սպանեալ Ափրիս չափուշին Հեղինէին (մեռեալ կինը) տունէն ելլալը տեսած ըլլալով՝ դատարանի մէջ ըսաւ և հինգ տասը գիւղացիներու մէջը Ափրիս չափուշը ճանչցաւ, զինուորի լաթեր հարցուցին՝ դարձեալ ճանչցաւ թէ և, բայց չափուշ և Գարալի օդու Հիւսէյինը ազատ արձակեցին. իր ջանքը, հոգը Գարրիէլը դատապարտել տալն է:

***

ԵՕԶ ՂԱՏ.—Եօզրատի շուրջը տիրող անապահոյութեան, կառավարութեան խժգժութեանը պատճառով հայերը այս գուժի ժամանակին տուններին քաշած մնացած են, քաղաքին մէջ աղքատներու հաշիւը չկայ, միւս կողմէ գիւղերէն ալ խուճա խուճա կուգան, ճամբուն վրայ հանդիպած հայ մը իբր յեղափոխական կը ճանաչուի և նեղութիւններ տալով ստակներ կառնուի:

***

ՄԱՇՏԱԿ գիւղից.—Գիւղիս մէջ դտնուող քիւրդաց պէտ, որին անունն է Սէյիտ պէյ քանի մը սրիկայ քիւրդերով կը յարձակի եկեղեցու վրայ. կրակ արձակելով, մէկ քանի մը անձանց կը վիրաւորի և ամենքն ալ դուրս կը վռնէ: Երեւոյ թահապան կինի անպիտանի ոտքը, բայց ի զուր. եկեղեցու դուռը կը բացի, բանալին կառնի ու կերթայ գիւղ—իր դաշնակցի մօտ: Յետոյ կը կանչէ գիւղի մէջ եղած դպրոցի ուսուցչին և կսպառնայ, հայ վարժապետին ու կըսի՝ այս գիւղէն պիտի հեռանաս, այս դպրոց չի պիտի լինի, եկեղեցին փակելով, դպրոցն ալ կը փակէ ու այսպէս կը հեռանայ գիւղէն:

ԲՂԻԻՅ. Բղի Գասապայէն 2 ձի և 3 ջորի Սէյտե-Գասրմ ըսած լեռնէն՝ քաղաքէն երեք քառորդ ժամ

հեռի, խուպատցի աշիրէթէն տարւեցան անդառնալի, մնաս օսմ. 4-5 ոսկի:

—Սերկէիլ դիւղացի Արսլանեան Կարապետին ձին՝ 15 ոսկույ արժեքով գիւղէն քառորդ ժամ հեռի արօտատեղէն լոյս ցերեկով խուպատցի քուրդերն տարին:

—Խուսիսեցի Փոստայեան Խաչատուրի մէկ կովն և երկու եզն նոյնպէս խուսիսեցուց Բարթողեան ձորէն նոյն աշիրաթն զարկաւ տարաւ:

—Խուսագոցի թուրք Հաճի Մուստաֆային եղբայրը Բարթողեան ձորը թալնելով, խուպատցիներ ձին տարին լոյս ցերեկով. կառավարութիւն միայն սոյն անձի բողբոջ լսելով՝ կոճակի միւտիր Թէսուլ աղայի թէզքէրէ գրեց. ողորմելի Մուստաֆան յոյսը դրած այդ թէզքէրէին վրայ գնաց միւտիրի մօտ և անկից գողերու տունը. իւր խոզաքին, շալվարը և զգեստները կը տեսնէ քուրտին վրայ, կուլայ, կաղաղակէ. անամօթ քուրտը կուրանայ իւր գողութիւնը և կսպառնայ իւր զորպարտութեան վրայ, յուսահատ Հաճի-Մուստաֆայ տուն դարձաւ, անիծելով կառավարութիւնը և հայհոյելով պաշտօնեաները:

—Առան ձորէն, որ Խուսէն կէս ժամ հեռի է, Մահտեսի նազարէթ Փոստայեանի 2 կով և մէկ եզն տարին, ցերեկ ատեն:

—Ամսոյս մէջ հասնանցի աշիրաթէն Օզոյի տղան 25 ձիւոր համարիելով՝ հարուստ Խօշմաթլեաններու տունը եկան. գիւղին մարգերը բռնութեամբ քաղեցին, գիւղն ամբողջ ահով լեցուցին ու առաւօտ մեկնեցան՝ մուհակաւ 25 ոսկի վերցնելով:

—Խուպատցի աշիրէթին այս կատղիլը յառաջ եկած է տեղուոյ գայմագամին յատուկ թելադրութենէն. կոճակի միւտիր Թէսուլ աղան, որուն տրամագրութեան տակ կը գործէ համարձակ սոյն աշիրէթն, այժմ 2 բաժնի խմբով կը գործեն՝ մին 25 անձով, որ գողութիւնները տեղաւորելու պաշտօն ունի, միւսն 30 անձերով՝ ցերեկեայ հրոսակ՝ տեղաւորած Բարթողեան ձորին անտառը: Կառավարութիւն կը լսէ այս ամեն, բայց կը լռէ. ամեն օր անպակաս են սոյն գունակ դէպքեր, զորս միառմի կը տեղեկագրեմք:

—Տէվրեշի տղայք անուն և Համարիյէ հեծելագունդին պատկանող մի քանի քրդեր՝ 30 զինեալ ընկերներով, լոյս ցերեկով կը յարձակին 2իՖիթիկ գիւղի վրայ, պահանջելով գիւղացիներէ այն երիտասարդը, որ 3 տարի առաջ թրքացած և մօտերս դարձեալ եկած է հայ եկեղեցու գիւղը, բայց իւր կեանքի ապահովութեան համար, 3 ամիս առաջ ծպտեալ Բասեն մեկնած է: Գիւղացիք եղելութիւնը իր ճշտութեամբ կը պատմեն, բայց զարնացած գազանները կը վիրաւորեն 20-ի մօտ հայեր, որոնցմէ ոմանք ծանր վիճակ ունին ու կը մեկնին, ի լից իմացանք, որ վիրաւորք Կարին բողբոջու պացած են. արդիւնքը դեռ չգիտենք:

—Առէք գիւղացի 2 հայեր, իրենց 2 ջորիները ել պէկու գետեզը արածած ատեն, Միատուն ըսած դոմերը ընակող բնիկ գասապացի թուրքերու կը հանդիպին, որք երկու ջորին գետին ամենէ վտանգաւոր հոսանուոր կը ձգեն, տերերուն ալ խիստ կը գանա-

կոծեն. մի ընկեր գլուխ երես արիւնլայ վիճակի մէջ քաղաք եկաւ և բողոքեց առաջնորդ Տօր. մարդ ղըրկ-ւեցաւ միւս ընկերոջ ետեւէն, պատգարակով բերին:

—Խուսի մէջ հարստահարութիւն.— Մասը-գանցի 18 զինեալ բուրգեր գիւղս եկան՝ իրենց Միրզ Ալի տրդուն Աղա Միւլէյմանի հետ. Տիլպէրեաններու վը-րայ, Մըրձօյեաններու և Էլէսիկեաններու տանեցոց վըսյ ալ լուտանք, ծեծ, բռնութիւններ ի գործ դրին. բայց վեր-ջապէս ժամանակիս դէպքեր զերենք վհատեցուցին, լոյս ցերեկով թալանի սկսիլ, շատ մը սպառնալիքներ ընե-լով մեկնեցան ի Սերկեկի գիւղ, ուր նոյն գիւղի Արս-լանեան Կարապետի ծառաստանէն 150 բարդի ծառեր կեղեկելով, 2 հրացանի գնդակ դուռը խրեցին և տան դրան առջև մի տաճիկ գերեզման կապելով, մեկնեցան:

—Թալան ի Կաղկեւեկէն.— Գիւղիս բնակիչնե-րէն Պաղտոյեան Փիլիպպոս անուն մէկը Բալուէն ապ-րանք աննելով դարձած ատեն, 6 զինեալ քրդերէ կը պաշարւի Կաղ նահիտէի մէջ. տղան փախչելով կա-զատւի. 1000 ռ. ապրանք տարին: Սոյն դէպքի դրդիչն ու հեղինակը Կաղի Միւստիմ Ուլաշ-գատէ Սաղը Մէհ-մէտ աղայի տղայ Քիւլէի աղան է: Կառավարութեան դիմեցաւ, բայց անօգուտ և անլսելի: Այժմ տեղոյս կառավարութիւնը «արզուհայի» իսկ ունկնդրութիւն չընէր, երբ բողոքը թալանի և հարստահարութեան դէմ է: Գաւառիս ընդհանուր վիճակ անապահով է և թատր մը սոյն գունակ դէպքերու:

ՌՇՏՈՒՆԻՔ.— Կուլիխան բէգի որդի Իսուֆ բէգ (Խաչատուր կաթողիկոսի հարս փախցնողը), որի դէմ խիստ գրգռած էր նարեկայ վանահայր ծ. Մատթէոս վարդապետը, որովհետև այդ լիւրք քիւրդը մտիկ ան-ցեալում նոյն գիւղի դպրոցի մի աշակերտի, 12 տա-րեկան հասակի, լիկած էր բռնի, ցերեկով վանահայր բացակայութեանը, գալիս է կրկին նարեկ և առաջար-կում հայր սուրբին իր սենեակի դուռը բանալ, թէ ինքն այնտեղ ուզում է օդի խմել, մտրուբներ կան-չել և քէֆ անել: Հայր սուրբն խիստ կերպով մեր-ժում է: Իսուֆ բէգ սպառնալիք տալով հեռանում է: Օգոստոս 6-ին միւս օրը Իսուֆ բէգ ուղարկում է մի անձանօթ քիւրդ, որը մտտենալով դարձեալ հայր սուրբին, ասում է, որ սենեակի դուռը բանայ, իրան բան ունի ասելու: Հայր սուրբ պատասխանում է, թէ ինչ որ ասելու ես, այստեղ ասա. քիւրդը նորից պըն-դում է, հայր սուրբը կրկին մերժում է, բայց մի կերպ քիւրդին յաջողում է մտնել սենեակը. մտնելուն պէս վերջինս հանում է խանջալը և հարւածում հայր սուր-բին. դիմադրում է քաջ կրօնաւորը և դեռ երկրորդ հարւածից չյուսահատած յաջողում է խանջալը քրդ-դի ձեռքից խլել և մի հարւածով նրան փուլեցնել գետին: Ծ. Մատթէոս վարդապետի վէրքերը մէջքի վըայ են և վտանգաւոր չեն: Քիւրդը ծանր վերաւոր-ւած է: Վարդապետն այժմ փոխադրւած է Աղթամար. դատ կայ:

—Բահրի փաշան պաշտօնանկ եղաւ, կորուեցաւ, ու-տելով շատ հայերի դրամները:

ՄԱՏԷՆԻՑ. Ճիշտ այս պահուս վտահայելի աղբիւրէն կիմանանք, թէ 10-15 օր առաջ Մարզանի հրդեհը պատահած օրը տեղոյն քաջալերւած մատնիչներէն հաճի Սարգիս աղա Քիրէմիտեան իր տանը մտ դաշոյ-նահար մեռած գտնւած է՝ ի մեծ վարձատրութիւն կամ յապաշխարութիւն իւր վատ ջանից և ի սարսափ իւր նմանեաց: Գործարդը ահաբեկիչները ազատ ու ապա-հով են: Ասիկա 8-երորդ անգամն է, որ մարզանցիք իրենց մատնիչները սպանած են՝ 6-ը հրապարակաւ և 2-ը գաղտնի:

Եւրոպական մամուլը, նոյն իսկ անգլիականը, Կ. Պոլ-սի վերջին դէպքի առթիւ վերին աստիճանի կծու ու յարձակողական դիրք բռնեց դէպի հայկական խնդիրը և դէպի հայերը մասնաւորապէս, և նա այն աստիճան հեռու գնաց, որ սկսեց Սասունի կոտորածն անգամ կասկածանքի ենթարկել: Այս անսպասելի փոփոխու-թիւնը մի մեծ հանելուկ էր դարձել շատերի համար, նամանաւնդ որ Անգլիական նաւերը մօտեցել էին Գարդանելին և նաւային ցոյց էր սպասուում. ահա ուր էր հասել դիպլոմատիքական յարաբերութիւնը այդ ժամանակամիջոցում: Բայց և այնպէս դիպլոմատի-ան ու նրա օրգանները պարտք համարեցին դատապար-տել հայերին և Տաճկահայաստանում տեղի ունեցած բոլոր կոտորածները համարել հայերի սարքածը՝ Եւ-րոպային զբաղեցնելու՝ իրենց իսկական շահերին ծա-ռայեցնելու դիտումով: Եւ այս ասույնները մի քանի ժամանակ, նոյն իսկ մի քանի օր առաջ սպառնալիք-ներ էին տալիս սուլթանի կառավարութեանը, նրա կատարած ամեն տեսակ ոճրագործութիւնների համար: Ո՛հ ժամանակներ, ո՛հ մարդիկ:

Մենք կը վերագառնանք այս խնդրին:

Թէև «Գրօշակի» 15-16 համարները հրատարա-կում ենք միասին, բայց և այնպէս հետեւեալ 17-րդ համարը լոյս կը տեսնի իւր ժամանակին՝ նոյեմբ. 1-ին:

Ներկայ 15-րդ և 16-րդ համարները մամուլին յանձ-նելու ըրպէին ստացանք Դաշնակցութեան Կ. Պոլսի Կենտրոնական Կօմիտէի հրատարակած պրօկլամացիան, որ և զետեղում ենք ստորև:

Մանրամասնութիւնները և այլ տեղեկութիւնները հետեւեալ համարում:

Թ Ռ Ո Ւ Յ Ի Կ Թ Ե Ր Թ

№ 1 Հ. Յ. Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն. № 1

24 Սեպ. 95

Կ. ՊՕԼՍԻ

24 Սեպ. 95

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԵԻՆ

Հայ եղբայրներ եւ Բոյրներ,

Հայութիւնդ ճգնաժամի մէջ է:

Հնչակեաններուն ձեռքով կազմակերպուած Սեպտեմբեր 18-ի խաղաղ Յոյցը, որով կուղէին Մայր-Հայրենիքի ահեղապէս անտանելի վիճակը վերջին անգամ հաւաքաբար պարզել Թուրք կառավարութեան եւ Եւրոպայի առջեւ, — այդ ջոյցը կոտորածի եւ անմիտ ու գազանալին վրէժխնայողութեան առիթ մը եղաւ Թուրք բռնապետութեան համար. ոստիկանութիւնը ինքն էր որ զինեց ու զրգոնց հայերուն դէմ մայրաքաղաքիս սօֆիստներն ու Թուրք խուժանը:

Այլ համբերութեան չափն ու սահմանն անցած է. երբ կառավարութիւն մը կը խաբէ մեզ ու Եւրոպան բաւելի քան տասնվեց տարիէ ի վեր, երբ կառավարութիւն մը լքուաբար կուրանայ Սասունի ջարդը եւ կը խաղցնէ Եւրոպան տասներեք ամիս անընդհատ, երբ կառավարութիւն մը նոր Սասուններ կ'ատեղծէ Երզնկայի, Կամախի, Ծապին — Գարահիսարի եւ Հայաստանի բոլոր անկիւններուն մէջ եւ նոյնիսկ Պոլսի մէջ Եւրոպայի աչքին առջեւ բնաջինջ ընել կը ջանայ իր տարրական իրաւունքները պահանջող ժողովուրդ մը — ալ ինչ կ'սպասէք այդպիսի կառավարութեանէ մը: Ո՛չ, ալ անցաւ խոստումները ժամանակը, ալ չը խաբուինք մենք սին խոստումներով եւ անարժէք թղթերով, իրական գործ մը պէտք է մեզ ապահովութեան եւրոպական երաշխիք մը Թուրքերուն հայակործան սիսդէմին դէմ: Թո՛ղ զուր չանցնի հերոսներուն եւ Պոլսի փողոցներուն մէջ ինկած անմեղ զոհերուն արիւնը, զոհեր որոնց զիակները Մարմարայի խորերէն բողբօ ու վրէժ կը պահանջեն:

Ձը խաբուինք խոստումներէն. մինչեւ որ մեր պահանջներուն Եւրոպական պետութիւններու կողմէն գոհացում չտրուի, խառն կը հրամայենք որ ամեն մարդ զոցէ իր խանութը, ոչ ոք կլլայ իր պատասպարանէն, ոչ ոք իր զէնքը վար դնէ, որովհետեւ նորանոր ջարդերու պատրաստութիւններ կը տեսնուին Թուրք խուժանին մէջ, որուն դէմ կառավարութիւնը, կթէ ուղէ իսկ որ յիմարութիւն է հաւտալ անզօր է մեզ պաշտպանելու:

Եղբայրներ եւ Բոյրներ:

Հասած է վարկեանը, երբ պիտի ապացուցանէք, որ լաւագոյն կը համարիք դիւցազնաբար մեռնիլ քան վատաբար փճանալ Մոնղոլիոյ անապատներէն փախած մարդակերպ գազաններուն ճիւղաններուն մէջ:

ՄԱ՛Հ կամ ԿԵԱՆԲ:

Վա՛յ անոր որ չաջակցիր յեղափոխական բանակին. Կեցցէ՛ Յեղափոխութիւն:

Դաշնակցութեան Կարնոյ կենտրոնական Կոմիտէն լուր առնելով Շաքիր փաշայի Հայաստան գալու մասին, պրօկլամացիաներ հրատարակելով վաղօրօք ցրել է գաւառները, որ «Հայաստանի այդ Բարեկորդիչ-Կոմիտէին» ընդունեն ըստ արժանոյն:

* *

Բուրգասի «Աքանագեան», Ռուչուկի «Հայկական Միութիւն», Եամպօլի «Մասունեան» և Սլիվուայի «Օժանդակ» ընկերութիւնները խնդրում են յայտնել որ իրենք միանալով Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան հետ, կազմում են առանձին առանձին կոմիտէներ:

* *

Տեղի խիստ սղութեան պատճառով Սասունի կոտորածի վերաբերեալ պաշտօնական դօկումէնտները և աղբրագրերը անկարող լինելով զետեղել «Դրօշակի» էջերում, մենք նրանցից կարևորները կը հրատարակենք առանձին գրքոյկով:

ՆՆՐԱՏՆՈՒԹՈՒՆՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱԿԸ

Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան Կեդրոն, սնդուկի մէջ ստացւեցան.

- Թամբրիզէն Հայկ 30 թուման, Հաւատացող 10 ոսկի, Զաւայէն՝ Հով 25 անգլ. ոսկի, Արմաւիր՝ Վարդան Դերձակեանէն 5 ոսկի, Բաղդադ 50 Փրանկ, Աղօթող մը 30 Փր., Պուլկ. Ռոստոմ-Շաւարշ 20 Փր. և 460 Փր.:
- Նիզակ քաղ. սնդուկի մէջ ստացւեցան.
- Յչ. 40 դահեկան, Յո. 60 դհ., Կ. Խ. 50 դհ., Կ. Հ. 50 դհ., Խ. Հ. 40 դհ., Ս. Դ. 40 դհ., Դք. 40 դհ., Մ. Ժ. 50 դհ., Մ. Աղ. 50 դհ., Հ. Ա. 40 դհ., ԳԼ. ք. 40 դհ., Ս. Ս. 10 դհ., Գ. Ո. 50 դհ., Գ. Ա. 50 դհ., Պ. Մ. 60 դհ., Գ. Հ. 30 դհ., Մ. Հ. 30 դհ., Ա. Հ. 20 դհ., Պ. Խ. 10 դհ., Գ. Խ. 10 դհ., Խ. Ա. 60 դհ., Մ. ք. 40 դհ., Մ. Ի. 20 դհ., Մ. Թ. 20 դհ., Մ. ԳՏ. 20 դհ., Մ. Թոր. 20 դհ., Յ. Տ. 20 դհ., Ա. Ա. 10 դհ., Ա. Պ. 40 դհ., Մ. Կ. 10 դհ., Մ. Տ. Յ. 40 դհ., Թ. Չ. 10 դհ., ՕՓ. և Մ. Մ. 300 դհ., Գ. Մ. Մ. 95 դհ., Անվախ խմբից 200 դհ., Միութիւնից 100 դհ.:

ՇԼ. Ժ. ք. Օր. Ե. 13 Փր., Ար. Մ. 6 Փր., Ար. Գ. 5 Փր.:

Ամերիկ. Լօվէլ ք.-ից՝ Յ. Ճ. 1 դօլլար:

Վերպակ. Անցեալ № -ում տպւած՝ «Վեհանձն 100 օսմ. ոսկի»-ի տեղ պէտք է լինէր՝ Վեհանձն 100 րուբլի:

Մեր կօմիտէների, ծանօթների և ընդհանրապէս մեզ դիմողների առանձին ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում նոր հասցէի վրայ:

Դաշնակցութեան անժամօթներից նստրում է Թղթակցութեան եւ Ներատուութեան համար գեմը.
Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse).
L. Boole, 15, Augustus Rd, Hammersmith, W. London.
Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան